

**MİLLÎ MÜCADELE'NİN
YEREL TARİHİ
1918-1923**

**LOCAL HISTORY
OF THE NATIONAL STRUGGLE
1918-1923**

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Millî Mücadele'nin Yerel Tarihi 1918-1923 Cilt: 1 / Local History of the National Struggle 1918-1923 Vol: 1

Türkiye Bilimler Akademisi Tarih Serisi: 1

ISBN: 978-625-8352-62-7 (Tk) - 978-625-8352-63-4 (1. Cilt) DOI: 10.53478/TUBA.978-625-8352-63-4

**Türkiye 1918-1923 Millî Mücadele'nin Yerel Tarihleri Projesi, Proje Sorumluları /
Türkiye 1918-1923 The Project of the Local Histories of the National Struggle, Project Owners**

Muzaffer Şeker (Prof. Dr. / TÜBA Başkanı / TÜBA President)

M. Fatih Andı (Prof. Dr. / Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Rektörü / Rector)

Proje Bilim ve Danışma Kurulu / Project Scientific and Advisory Board

Azmi Özcan (Prof. Dr. / Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Cezmi Eraslan (Prof. Dr. / İstanbul Üniversitesi)

Haluk Selvi (Prof. Dr. / Sakarya Üniversitesi)

Nurten Çetin (Prof. Dr. / Trakya Üniversitesi)

Süleyman Beyoğlu (Prof. Dr. / Marmara Üniversitesi)

Zekeriya Kurşun (Prof. Dr. / Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Proje Yürütücüler ve Editörleri / Project Executors and Editors

Mustafa Göleç (Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. / Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Zeynep Kevser Şerefoğlu (Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. / Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

İlhami Danış (Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. / Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Cilt Koordinatörleri / Volume Coordinators

Mustafa Turan (Prof. Dr.) - Nasrullah Uzman (Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr.)

Cilt Hakemleri / Volume Reviewers

Azmi Özcan (Prof. Dr.) - Nuri Köstüklü (Prof. Dr.)

Proje İdari İşler Sorumluları / Project Administrative Affairs Officers

Mürsel Doğrul (Dr. / TÜBA Başkan Danışmanı / Advisor to the TÜBA President)

Büşra Bulut (Uzm. / Specialist / Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

İngilizce Metin Revizyonu / English Text Revision

Zeynep Aysan (TÜBA Uzmanı / TÜBA Expert) - Mert Orhan (TÜBA Çevirmeni / TÜBA Translator)

Grafik Tasarım / Graphic Designer

Mustafa Altıntepe

Kapak Görseli / Cover Image: Misâk-ı Millî Haritası / The Map of National Oath (Kaynak: Türk Tarih Kurumu)

Baskı Yeri, Tarihi / Publication Place and Date: Tek Ses Ofset Matbaa San.Ltd.Şti Tel: +90 312 341 66 19 - Ankara / 2023

Baskı Adedi / Pcs.: 500

Türkiye Bilimler Akademisi / Turkish Academy of Sciences

Vedat Dalokay Cad. No: 112 06670 Çankaya - Ankara / Tel: +90 312 442 29 03 • www.tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi 2023. Bu eserin tüm yayın hakları, Türkiye Bilimler Akademisi'ne aittir. Yayıncının yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz ve çoğaltılamaz. Eserden kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

©Turkish Academy of Sciences, 2023. All publishing rights of this work belong to the Turkish Academy of Sciences. It may not be printed and reproduced partially or fully without the written consent of the publisher. It can be cited by providing full reference.

Bu kitapta yer alan tüm yazıların dil, bilim, etik ve hukuk açısından bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Editörlerin ve Türkiye Bilimler Akademisi'nin sorumluluğu bulunmamaktadır.

The scientific responsibility for the language, scientific, ethical and legal aspects of all the articles included in the book belongs to the authors. Turkish Academy of Sciences and the editors have no responsibility

Millî Mücadele'nin Yerel Tarihi 1918-1923 (C. 1): İzmir - Aydın - Manisa - Uşak - Kütahya - Afyonkarahisar - Eskişehir / ed. Mustafa Göleç, Zeynep Kevser Şerefoğlu ve İlhami Danış. -- Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi, 2023.

644 s. ; 21 x 29,7 cm. -- (Tarih Serisi ; 1)

Bibliyografya var.

ISBN 978-625-8352-62-7 (Tk)

978-625-8352-63-4 (c. 1)

1. Türkiye--Tarih--Kurtuluş Savaşı, 1918-1923. 2. Türkiye--History--The War of Independence, 1918-1923. 3. Milli Mücadele dönemi, 1919-1923. 4. National Struggle period, 1919-1923.

DR589 M555 2023 c. 1

956.1023

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

**FATİH
SULTAN
MEHMET**
VAKIF ÜNİVERSİTESİ

**MİLLÎ MÜCADELE'NİN
YEREL TARİHİ
1918-1923**

**LOCAL HISTORY
OF THE NATIONAL STRUGGLE
1918-1923**

**CİLT / VOL.
1**

**İzmir - Aydın - Manisa - Uşak - Kütahya
Afyonkarahisar - Eskişehir**

**TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES**

İÇİNDEKİLER

Table of Contents

Takdim

Foreword

Muzaffer Şeker

vii

Ön Söz

Preface

Mustafa Göleç, Zeynep Kevser Şerefoğlu, İlhami Danış

xi

Cilt Hakkında

About Volume

Mustafa Turan, Nasrullah Uzman

xxiii

Millî Mücadele Döneminde Batı Cephesi

The Western Front During the National Struggle

Mustafa Turan, Nasrullah Uzman

1

Millî Mücadele Döneminde İzmir

İzmir During the National Struggle

Mustafa Turan

23

Millî Mücadele Döneminde Aydın

Aydın During the National Struggle

Mustafa Turan, Nasrullah Uzman

79

Millî Mücadele Döneminde Manisa

Manisa During the National Struggle

Nejdet Bilgi

133

Millî Mücadele Döneminde Uşak

Uşak During the National Struggle

Sadiye Tutsak

187

Millî Mücadele Döneminde Kütahya

Kütahya During the National Struggle

Nasrullah Uzman

245

Millî Mücadele Döneminde Afyonkarahisar

Afyonkarahisar During the National Struggle

Zelkif Polat

283

**Millî
Mücadele'de
Aydın**

Prof. Dr. Mustafa TURAN

Doç. Dr. Nasrullah UZMAN

3. MİLLÎ MÜCADELE'DE AYDIN¹

Prof. Dr. Mustafa TURAN²
Doç. Dr. Nasrullah UZMAN³

Özet

Paris Konferansı'nda Anadolu'nun geleceği konusundaki görüşmelerde daha önce İtalyanlara bırakılması üzerinde anlaşılan arazinin Yunanistan'a bırakılması İtalyanların itirazlarına rağmen kararlaştırılmıştı. Venizelos, İzmir'in işgalinden sonra İzmir'deki birliklerine Aydın, Manisa ve Ayvalık şehirlerinin işgal edilmesi emrini verdi.

Aydın ve çevresindeki Türk askerî gücü yetersiz bir durumdaydı. Aydın'da bulunan 57. Fırka'daki askerlerin de önemli bir kısmı firar etmişti. Fırka Komutanı Mehmet Şefik (Aker) Bey, mevcut şartlar içinde direnişin mümkün olamayacağı düşüncesiyle Çine'ye çekildi. Fırka'nın Çine'ye çekilmesi üzerine Aydın savunmasız kaldı.

Beklendiği gibi Yunan kuvvetleri 27 Mayıs 1919 günü Aydın'ı işgal etti.

Mehmet Şefik Bey'in teşebbüsleriyle Aydın'da Kuvâ-yı Milliye'nin kurulmasına ve millî direnişin başlatılmasına çalışıldı. Yaşanan hayal kırıklıklarına rağmen Kuvâ-yı Milliye, Heyet-i Milliyeler halinde hızla örgütlendi. Kuvâ-yı Milliye müfrezeleri 28 Haziran'da Aydın'ı ele geçirdiler. Ancak harekâta katılan çete efradının dağılması üzerine 3 Temmuz'da Aydın tekrar Yunanlıların eline geçti.

Aydın'da işgalinin ilk günlerinde yaşanan zulümler 7 Eylül 1922 tarihinde istirdadına kadar hız kesmeden devam etti. Ancak Aydın'da millî heyecan arttı ve kısa sürede Aydınlı Türkler örgütlenerek mahallî direniş kuvvetleri oluşturdular.

Aydın'da verilen mücadelede çeteler çok büyük katkılar vermişlerse de zamanla disiplinden uzak davranışları sebebiyle zararlı hale geldiler. Düşmanın düzenli ordusuna karşı bunlarla istenilen başarının elde edilemeyeceği anlaşıldığından çetelerin tasfiyesi ve kurulan düzenli orduya katılmaları kararlaştırıldı. Bu karara Demirci Mehmet Efe ile Yörük Ali Efe gibi bazı efeler karşı çıktılar ve başarısız isyan teşebbüslerinden sonra tasfiye edildiler.

Aydın halkının, buradaki mücadelenin yanı sıra Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde verilen Millî Mücadele'ye de büyük katkılar sağladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Yunanistan, İtalya, Yunan İşgali, Kuvâ-yı Milliye, Millî Mücadele.

¹ Bu bölümde konuyla ilgili yayınlanan kitap ve makalelerden azami istifade edilmiştir. Ayrıca çalışmalarımızda ATASE Arşivi (Askerî Tarih Stratejik Etüt Arşivi) belgelerini kullandık. Önceki yıllarda kullandığımız arşiv belgelerinin kayıt numaraları sonraki yıllarda güncellenmiş ve yeniden tanzim edilmiştir. Bizim burada referans verdiğimiz belgelere ait numaralar ise önceki kayıt numaralarıdır.

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü E-Mail: mustafa.turan@hbv.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-5676-5043

³ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü E-Mail: nasrullah.uzman@hbv.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-4245-1649

Abstract

In the negotiations on the future of Anatolia at the Paris Conference, it was decided to leave the land to Greece, which had previously been decided to be left to the Italians, despite the objections of the Italians. After the occupation of İzmir, Venizelos ordered his troops in İzmir to occupy the cities of Aydın, Manisa and Ayvalık.

The Turkish military power in Aydın and surroundings was insufficient. An important part of the soldiers in the 57th Division in Aydın had deserted. Division Commander Mehmet Şefik (Aker) Bey retreated to Çine, thinking that resistance would not be possible under the current conditions. Aydın was left defenseless after the Fırka withdrew to Çine.

As expected, Greek forces occupied Aydın on 27 May 1919.

With the initiatives of Mehmet Şefik Bey, efforts were made to establish Kuvâ-yı Milliye in Aydın and to initiate a national resistance. Despite the disappointments experienced, Kuvâ-yı Milliye was quickly organized with the Heyet-i Milliye. Kuvâ-yı Milliye forces captured Aydın on 28 June. However, after the dispersal of the forces participating in the operation, Aydın again fell into the hands of the Greeks on 3 July.

The atrocities experienced in the first days of the occupation in Aydın continued unabated until it was taken back on September 7, 1922. However, the national excitement increased in Aydın and in a short time, Turks in Aydın organized and formed local resistance forces.

Although the gangs made a great contribution to the struggle in Aydın, they became harmful over time due to their undisciplined behavior. Since it was understood that the desired success could not be achieved against the regular army, it was decided to liquidate the gangs and join the established regular army. Some “Efes” such as Demirci Mehmet Efe and Yörük Ali Efe opposed this decision and were liquidated after unsuccessful rebellion attempts.

It is seen that the people of Aydın made great contributions to the National Struggle under the leadership of Mustafa Kemal Pasha in Anatolia as well as the struggle here.

Keywords:

Greece, Italy, Greek Occupation, National Forces, National Struggle.

3.1. Giriş

Aydın Sancağı,⁴ merkezi Aydın kazasıyla birlikte Nazilli, Söke, Çine ve Bozdoğan olmak üzere beş kazadan oluşur. Aydın, 19. Yüzyılda bir hayli gelişmiş, pamuk, susam, üzüm, incir, zeytin, meyan kökü gibi mahsullerin yetiştirildiği ve ihraç edildiği, mensucat ve deri sanayiinin geliştiği canlı bir merkez durumundadır. İzmir-Aydın demiryolunun tamamlanmasıyla (1857) iktisadi ve sosyal gelişmesi hızlanan Aydın⁵ hemen her dönemde hareketli bir nüfusa sahip olmuştur. Bütün Anadolu şehirlerinde olduğu gibi tarım, ticaret, sanayi ve savaşlar gibi sebeplere bağlı olarak Aydın'ın nüfusunda da iniş-çıkışlar yaşanmıştır.

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin mevcut nüfusunun tespiti gerekmiş ve bazı istatistikî bilgiler ortaya çıkmıştır. 4 Ağustos 1880 yılında Mithat Paşa'nın İzmir Valiliği'ne atanmasından sonra nüfus vukuat icmal defterleri hazırlanmıştır.⁶ Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye İdaresi tarafından Anadolu'da incelemeler yapmak üzere görevlendirilen Vital Cuinet'nin istatistiğine göre, 1891 yılında Aydın Sancağı'nda 85 bin 898 Türk nüfusa karşılık 16 bin 907 Rum nüfus bulunmaktadır.⁷ Sultan II. Abdülhamid tarafından görevlendirilen Fransız uzman M. Bolland'ın, 1881/82 yılında başlattığı nüfus sayımı da 1893'te tamamlanmıştır. 1893 Sayımı da denen bu kayıtlar, "Osmanlı Devleti'nin çağdaş anlamda ilk genel nüfus sayımı" kabul edilmiştir.⁸ Hakeza 1893 yılında hazırlanan *Aydın Vilayeti Nüfus İcmal Defteri*'ne göre Aydın Sancağı'nda 100 bin 75 erkek İslam nüfusa mukabil 8 bin 979 erkek Rum nüfus bulunmaktadır.⁹

21 Ekim 1918 tarihli *Köylü* gazetesinde yayınlanan istatistiğe göre, Aydın Sancağı'nda 239 bin 530 Türk nüfusa karşılık 33 bin 440 Rum nüfus bulunmaktadır.¹⁰ M. Şefik Aker'in verdiği istatistik de buna yakındır. Aker'in verdiği bilgilere göre Aydın'da 190 bin 663 Türk, 31 bin 631 Rum bulunmaktadır.¹¹

1893 *İcmal Defteri*'ne göre bir yıllık sürede Nazilli kazasında nüfus azalmıştır. 25 bin 953 olan erkek nüfusu, 25 bin 763'e düşmüştür. Karacasu ve İncehisarı'nda azalma, diğer nahiyelerde ise çok küçük artışlar gerçekleşmiştir. Aynı şekilde Rum nüfusun yüzde 0,1'de kaldığı Bozdoğan'da nüfus az da olsa azalma göstermiş, 13 bin 863'ten 13 bin 835'e düşmüştür. Aydın merkezde, Söke ve Çine'de ise artış gözlenmiştir. Aydın Sancağı'nda İslam ve Rum nüfusundan başka çok az sayıda da olsa Yahudiler, Müslüman Kiptiler ve Ermeniler bulunmaktadır.¹²

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, özellikle I. Dünya Savaşı sırasında Yunanistan, Batı Anadolu'nun nüfus yapısını değiştirmek ve Rumlaştırmak amacıyla bir hayli Rum'un

⁴ Millî Mücadele'nin başlarında Yunan işgaline uğrayan yerlerden Aydın şehri, Aydın Vilayeti'ne bağlı Aydın Sancağı'nın bir kazasıdır. Ancak Aydın Vilayeti'nin merkez sancağı İzmir olup, Aydın şehrinden kasıt Aydın Sancağı'nın merkez kazası, yani nefsi Aydın'dır. Bu itibarla Aydın Vilayeti denilince diğer sancaklarıyla birlikte anlaşılmalıdır.

⁵ Feridun Emecen, "Aydın", *İslam Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1991, s.255.

⁶ Funda Adıatar, "On Dokuzuncu Yüzyılda Aydın Vilayeti'nin Mülki Teşkilâtı ve Nüfusu", *OTAM*, 51 (2022), s.14.

⁷ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, C.III, Paris: E. Leroux, 1894, s.347.

⁸ Adıatar, "On Dokuzuncu Yüzyılda Aydın Vilayeti'nin Mülki Teşkilâtı ve Nüfusu", s.19.

⁹ Adıatar, "On Dokuzuncu Yüzyılda Aydın Vilayeti'nin Mülki Teşkilâtı ve Nüfusu", s.26.

¹⁰ Aynı istatistik, Nardoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul: Milliyet Yay., 1970, s.78'de verilmiştir.

¹¹ M. Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, C.I, İstanbul: Askeri Matbaa, 1937, s.8.

¹² Adıatar, "On Dokuzuncu Yüzyılda Aydın Vilayeti'nin Mülki Teşkilâtı ve Nüfusu", s.23-24.

bölgeye yerleşmesini sağlamıştır.¹³ Ancak Aydın Sancağı'na dair elimizdeki bu kayıtlarda bazı farklılıklar söz konusu ise de Batı Anadolu'nun hiçbir yerinde hiçbir zaman Rum nüfusun Müslüman Türklerden daha fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık Yunan Başbakanı Venizelos, Paris Konferansı'nda ısrarla Batı Anadolu'da Rumların Türklerden daha fazla bir nüfusa sahip olduğu iddiasını sürdürmüştür. Böylece İngiltere'nin de desteğiyle ilhakı meşrulaştırmak istemiştir.¹⁴

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal eden Yunan kuvvetleri, 18 Mayıs 1919 akşamına kadar İzmir ve Urla yarımadasında kontrolü sağlarken¹⁵ Aydın Vilayeti'nin diğer bölgelerinde yaşayan yerli Rumlar da çetecilik faaliyetlerine hız vermiş ve bölgede yaşayan Türklere saldırılar düzenlemeye başlamışlardı. Gelişmeler Yunan işgalinin İzmir'le sınırlı kalmayacağını gösteriyordu. Her şeyden önce Yunan Başbakanı Venizelos, İzmir ve çevresinin hâkimiyet altına alınmasından sonra İtalyanların muhtemel bir harekâtına karşı çabuk hareket etmek istiyordu. Zira Paris Konferansı'nda İzmir ve çevresi başta olmak üzere Batı Anadolu'nun geleceği konusundaki görüşmelerde daha önce İtalyanlara bırakılması kararlaştırılan arazinin, İtalya ile Yunanistan arasında tartışılır bir hale gelmesi Yunanistan'ı tedirgin ediyordu. Kaldı ki, Paris Konferansı'nda İzmir'in muvakkaten (geçici olarak) de olsa Yunanistan'a bırakılması kararlaştırılmış iken, İtalyanlar Antalya'ya asker çıkarak işgallerini hızla genişletmeye¹⁶ başlamışlardı. Bu gelişme Yunan çıkarları ve Megali İdeası için kabul edilemezdi.

3.2. İşgal ve Direniş Hazırlıkları

İktisadi ve ticari önemi olmayan bir işgalin kıymetinin olamayacağı görüşünde olan Venizelos,¹⁷ işgallerini genişletmeye ve Aydın'ı işgale karar vermiştir. Venizelos, İzmir ve civarında henüz tam bir hâkimiyet kuramamışken, İzmir'in işgalinden çok kısa bir zaman sonra 20 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'deki 1. Yunan Tümeni'ne Aydın, Manisa ve Ayvalık şehirlerinin işgal edilmesi emrini vermiştir. Bu emirde "asayişin sağlanması" işgalin gerekçesi olarak ifade edilmiştir.¹⁸ Yunan 1. Tümeni de ileri harekâtın amacını, Türkleri korumak ve dağılan Türk birliklerinden kaçan askerlerin silahlı Türklerle birleşerek Rumları katletmelerini önlemek olarak göstermiştir.¹⁹

Yunan ileri harekâtının başlamasından önce Aydın ve çevresindeki Türk askerî gücü son derece yetersiz durumdaydı. İşgal öncesinde Aydın'da 17. Kolordu'ya bağlı 57. Fırka (Tümen) görev yapmakta idi. Fırka'ya bağlı birlikler, Kuşadası sahillerinden Alanya'nın doğusuna kadar 800 kilometrelik sahil kısmıyla, Aydın ve Ödemiş'e kadar geniş bir bölgenin emniyet ve gözetlemesinden sorumluydu. Fırka'ya bağlı 175. Alay ise jandarmaya destek olmakta ve

¹³ Bu konuda bkz. Mustafa Turan, "İzmir'in İşgalinden Önce Anadolu'da Rum Taşkınlıkları ve Tedbirler", *A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, 6 (1990), s.349-361.

¹⁴ Bu konuda bkz. Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi, İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1923*, 4. Baskı, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2018, s.12 vd.

¹⁵ *Türk İstiklal Harbi*, C.II, Ks.1, Ankara: Gn. Kur. Harp Tarihi Dairesi, 1963, s.62.

¹⁶ Mevlüt Çelebi, "Millî Mücadelede İtalyan İşgalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IX/26 (1993), s.396-397.

¹⁷ M. Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, C.I, Ankara: İş Bankası Kültür Yay., 1959, s.126.

¹⁸ *Türk İstiklal Harbi*, C.II, Ks. 1, s.82-83.

¹⁹ *Türk İstiklal Harbi*, C.II, Ks. 1, s.63.

demiryolu hattındaki asayişî temin etmekle görevlendirilmişti.²⁰ Aydın'da çeşitli noktalarda eşkiya takibiyle görevli müfrezeleri bulunan piyade taburu ile cebel topçu obüs taburundan başka bir kuvvet bulunmuyordu. Fırarlar sebebiyle piyade neferi olarak ancak elde kalan hayvanlara bakabilecek kadar kırk altı nefer kalmıştı.²¹

Aydın'da bulunan askerlerin moralleri son derece kötü bir durumda idi. İzmir'in işgali sırasında şehirden kaçan asker ve sivillerden bir kısmı bu bölgeye sığınmıştı. İzmir'den kaçan bu kişiler, bölge halkına ve görev yapan askerlere Yunan istila ve vahşetinden bahsettikçe, Aydın'da işgale karşı olan mukavemet hissi gün geçtikçe azalıyordu. Ayrıca İstanbul Hükümeti'nin işgallere karşı sessiz kalması da halkın ve askerinin işgale karşı direnme inancını sarsıyordu.

Bu şartlar altında 57. Fırka'da bir çözülme yaşanmış ve toplu halde asker fırarları baş göstermiştir. Fırarların önünü alamayan 57. Fırka Kumandanı Miralay (Albay) Mehmet Şefik (Aker) Bey 19 Mayıs 1919'da bir bildiri yayınlayarak asker kaçaklarının güzargâhlarında rast geldikleri kıtalara uğrayarak buralardaki askerleri de fırra teşvik ettiklerini belirttikten sonra bunların derhal yakalanması, mukavemet gösterenlerin ise vurulması emrini vermiştir. Mehmet Şefik Bey, aynı tarihli yazısında da bu durumu anlatmış ve her şeye rağmen fırranın önüne geçilemediğini bildirmiştir.²²

İzmir'in işgal edileceği haberini alan Mehmet Şefik Bey doğruca komutanlık dairesine gitmiş, Kurmay Yüzbaşı Selahattin Bey'le sair arkadaşlarının gelmeleri için haber göndermiş, sonra da santralden Mutasarrıf Vekili'ni aramıştır. Kısa bir süre sonra Mutasarrıf Vekili Yenişehirli Fuat Bey ve Aydın İtilaf ve Hürriyet Fırkası Merkezi üyeleri oldukları anlaşılan bir grup komutanlık binasına gelmişlerdir. Bu görüşmede Mehmet Şefik Bey silahlı mücadele yapılması konusunda bu şahısları ikna etmeye çalışmıştır. Şefik Bey, bu şahıslara itibar etmesinin sebebini hatıratında uzun uzun anlatmaktadır. Kısmen münevver ve kısmen de servet sahibi olan bu şahısların aynı zamanda halka rehber olabilecek Aydın'da yegâne bir siyasi heyetin temsilcileri olduklarını belirttikten sonra, *İtilaf* ve Hürriyet Fırkası'nın Millî Mücadele'ye tavrı ve haince hareketlerine her mensup olanın alet olmadığını, nefret edip ayrıldıktan sonra Millî Mücadele'ye sadakatle hizmet edenlerin olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Aydın beldesinde milliyetperver İttihat ve Terakki Fırkası'nı temsil eden heyetten eser kalmadığını, Cihan Harbi'ndeki yenilgiyi vesile eden rakiplerinin hücum ve tesiriyle bu fırka mensuplarının nüfuz ve tesirinin tükendiğini, Aydın'da millî mukavemete halkı teşvik edebilecek başka bir cemiyet veya heyetin bulunmadığını ifade etmektedir.²³

Bu görüşmede Mehmet Şefik Bey, şu sözleriyle millî mukavemetin gerekliliğini telkin etmeye çalışmıştır: "Depolarımızda külliyetli silah ve cephe var. Mekanizma kapaklarını İstanbul'a göndermek için emirler almıştık. Bir hissi kablel-vuku eseri olacak İstanbul'a göndermeye bir türlü muvafakat edemiyordum ve şimdiye kadar göndermedim. İngiliz zabitlerinin takibatına rağmen muhtelif sebeplerle salladım. Şimdi bütün bu binlerce silahlar tümen

²⁰ *Türk İstiklal Harbi*, C.II, Ks. 1, s.58.

²¹ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1990, s.85.

²² Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, C.I, s.84-85.

²³ Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, C.I, s.81-82.

mıntukasının muhtelif mahallerinde mevcuttur. Cephanemiz de boldur. Bütün bu esliha ve mühimmat milletin malıdır. Millet müttehiden kararını verdiği anda bu silah ve cephaneye vaziyet eder (el koyar). Hükümetin buna itiraz veya mümaniata (mâni olmaya) ne hakkı vardır ne de kudreti vardır. Bu haddi değildir.”²⁴ Ancak Mutasarrıf Vekili ve diğer katılanlar işgali protesto etmek ve sonra kulüpte millî mukavemeti müzakere etmek üzere Şefik Bey’in yanından ayrılmışlardır. Tabiatıyla bu teşebbüsten bir sonuç alınamamıştır.

Bir gün sonra, miting yapmak için resmen izin istenmişse de Mutasarrıf Vekili, “halkın heyecanına sebebiyet verilir ve bazı taşkınlıklar yapılır” gerekçesiyle mitinge izin vermemiştir.²⁵ Aydın Mutasarrıfı Fevzi Bey mütarekeden sonra İstanbul’a gitmiş ve tekrar görevine dönmemiştir. Yeni mutasarrıf Abdurrahman Bey Aydın’a gelinceye kadar Vilayet Tahrirat Müdürü Yenişehirli Fuat Bey mutasarrıflığı vekâleten yürütmüştür.²⁶ Mutasarrıf Abdurrahman Bey 25 Mayıs 1919 tarihinde Aydın’a geldiğine göre 14-15 Mayıs tarihlerinde Mutasarrıf Vekili Yenişehirli Fuat Bey’dir ve bir gün önce işgalin protesto edileceği fikrinde iken ertesi günü bu fikrinden vaz geçmesi şaşılacak bir tavır olmakla birlikte idarecilerdeki mütereddit psikolojiyi göstermektedir. Buna rağmen Aydın ve Havalisi Redd-i İlhak Heyeti Milliyesi’nin çağrısı üzerine Aydın halkı İstasyon meydanında toplanmış ve Kenz-ül İrfan Mektebi (Bugünkü 7 Eylül İlköğretim Okulu) yakınındaki Musalla denilen yerde bir miting yapılmıştır. Mitingde Sultani Mektebi muallimlerinden Sabri Bey coşkulu bir konuşma yapmıştır. Hilâl-i Ahmer Başkanı Hoca Esat Efendi’nin yaptığı duadan sonra mitinge katılanlar topluca yemin etmişlerdir. Miting, İstanbul’da bulunan İtilaf devletleri temsilcilerine protesto telgrafları çekilmesine karar verildikten sonra dağılmıştır.²⁷ Mitingin, halkın teessür içinde olması, aceleyle iyi hazırlanmamış ve fazlaca bir kalabalık toplanmamış olması sebebiyle sönük geçtiği²⁸ anlaşılmaktadır.

22 Mayıs 1919’da Ramazan Paşa Camii’nde, şehrin ileri gelenlerinin katıldığı bir toplantı yapılmış, Aydın’ı işgale gelecek olan Yunan kuvvetlerinin sükûnetle kabulüne karar verilmiştir. 25 Mayıs 1919’da da Aydın’a yeni gelen Mutasarrıf Abdurrahman Bey, İzmir’de vuku bulan olayların Aydın’da da çıkmasını önleyici tedbir almak amacıyla Aydın eşrafından bazıları ile odasında bir toplantı yapmıştır.²⁹ Abdurrahman Bey, aynı gün bir beyanname yayınlayarak, işgal kuvvetlerine karşı herhangi bir tecavüz ve direnişte bulunulmaması gerektiğini tavsiye ve ilan etmiştir.³⁰ Aydın Mutasarrıfı ayrıca Aydın’da yaşayan Türklerin herhangi bir fenalıkla karşılaşmasının önüne geçebilmek fikriyle 57. Fırka’dan şehirde herhangi bir çatışma çıkmasını rica etmiştir.³¹

Aydın Mutasarrıf Vekili ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleriyle yaptığı toplantıdan sonra

²⁴ Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, C.I, s.64

²⁵ Ercan Haytoğlu, “Aydın Kuvâ-yı Milliyesinde Efe ve Zeybekler”, *Belgi*, Sayı 1 (Kış 2011/I) s.54

²⁶ Sıtkı Aydın, *Kuvâ-yı Milliye Harekâtı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1993, s.8

²⁷ Günver Güneş, “Millî Mücadele’de Aydın Kuvâ-yı Milliyesi”, *Türkiye Günlüğü: Millî Mücadele’nin Batı Cepheleleri-I*, 149 (2022), s.88.

²⁸ Aydın, *Kuvâ-yı Milliye Harekâtı*, s.39; Mehmet Şefik Bey, mitingin heyecanlı geçmediğini, halkın önemli bir kısmı henüz gelmekte iken mitingin bitirildiğini belirtmektedir. Bkz. Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, s.64.

²⁹ Asaf Gökbel, *Millî Mücadele’de Aydın*, Aydın: Coşkun Matbaası, 1964, s.119-120.

³⁰ ATASE Arşivi (*Askerî Tarih Stratejik Etüt Arşivi*) Kl. 72 Ds. 242-273 F. 7-8.

³¹ *Türk İstiklal Harbi*, C.II, Ks.1, s.70-71.

işgal öncesinde Türk askerinin içinde bulunduğu durumu göz önüne alan Mehmet Şefik Bey, Aydın'ı boşaltarak karargâhıyla birlikte Çine'ye çekilmeye karar vermiştir. Şefik Bey bu şartlar altında işgale karşı bir savunmanın imkânsız olduğunu düşünmüştür. Bu karardan sonra 57. Fırka'ya ait makineli tüfekler götürülmüş, depolarda bulunan silah ve cephane taşınmadığından, buradaki silahlar halka dağıtılmışsa da fazlaca rağbet görmemiştir.³² Böylece 57. Fırka levâzımı Aydın'da terk edilmiştir.³³ Aydın'da bulunan büyük bir telsiz anteni de Yunanlılar tarafından kullanılmasının engellenmesi için yıktırılmış, makineler tahrip edilmiştir.³⁴ Bu arada Yunanlılar Selçuk'u işgal etmişler ve Aydın istikametinde harekete geçmişlerdir. İtalyanların da mâni olmamaları sebebiyle 57. Fırka en uygun yer olarak Çine'ye çekilmiştir.

57. Fırka'nın Çine'ye çekilmesinde ihtiyatlı hareket edildiği anlaşılmaktadır. Şefik Bey 17. Kolordu Kumandanlığı'na raporunda, Fırka'nın kalan mevcudu ile Yunanlılar Aydın'a girinceye kadar Aydın'ın telsiz-telgraf tepelerinde toplu kalındığını, 170. Alay Komutanı Binbaşı Nuri Bey'i Mevki Komutanı olarak bıraktığını, mevki askerî hastanesi, silah, cephane ve eşya deposu memurlarını da görevleri başında bırakarak Aydın'ı terk ettiklerini bildirmektedir. Fırka Aydın'ın işgali günü evvela Çine yolu üzerindeki Menderes köprüsü üzerine çekilmiş ve burada üç gün kalmıştır. İşgal esnasında Rumların ve Yunanlıların İslam halka ve orada kalan subaylara herhangi bir tecavüzde bulunmaları halinde karşılık vermek üzere bir topçu takımı Menderes köprüsü civarında yerleştirilmiş ve durum Yunan komutanına ve Rumlara ihtar için Mutasarrıflık makamına bildirilmiştir.³⁵

Mehmet Şefik Bey, 28 Mayıs 1919 tarihli şifreyle Harbiye Nezareti'ne millî bir hareketin canlanması amacıyla fırkayı Çine'ye çektiğini bildirmiştir.³⁶ Çine'nin hem Aydın'a uzaklığını (38 km) hem de İtalyan işgal sahası olmasını hesap etmiş olan Şefik Bey'in fırkayı Çine'ye çekmesi tamamen tedbir amaçlıdır. Mücadeleden çekindiği veya korktuğu için değildir. Nitekim işgalin hemen başlarında elindeki yetersiz bir kuvvete rağmen işgale karşı koymayı düşündüğü anlaşılan Şefik Bey, 27 Mayıs 1919 tarihli Harbiye Nezareti'ne şifresinde, Aydın'a yürüyen Yunanlıların fırkanın mukavemet edeceği zannıyla durduklarını, kuvvet toplamaya çalıştığını, fırkada çok az sayıda asker bulunduğunu belirterek, Yunanlıların Aydın'da elim bir olay gerçekleştirmeleri halinde topçu ateşiyle karşılık verileceğini bildirmiştir.³⁷

Ahz-ı Asker Reisi (Askerlik Şubesi Başkanı) Albay Tevfik Bey ise 57. Fırka'nın Çine'ye çekilmesini eleştirmektedir. Tevfik Bey 22 Temmuz 1919 tarihli Harbiye Nezareti'ne raporunda, "57. Fırka inhilâl etmiş bir haldedir. Binlerce firari ile köylülerin bir kısmı Kuvâ-yı Milliye'ye iltihak etmekte olup, bunları toplayıp tanzim edecek efrat ve zabitan-ı askerînin Çine'de bulunması kıtaatın yeniden teşkiline imkân bırakmıyor." demektedir.³⁸ Bu rapordaki ifadelerden de

³² Ömer Sami Coşar, *İstiklal Harbi Gazetesi*, İstanbul: Yeni İstanbul Yay., 1969, 28 Mayıs 1919.

³³ Terk edilen eşya ve teçhizat miktarını bildiren defterin mevcut olduğu 57. Fırka Kumandanı Şefik Bey tarafından rapor edilmiştir. Bkz. ATASE Arşivi Kl. 113 Ds. 180-409 F. 96-1.

³⁴ ATASE Arşivi Kl. 401 Ds. (16-5)3 F. 6 F. 93.

³⁵ Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, s.85-86.

³⁶ ATASE Arşivi Kl. 401 Ds. (16-5)3 F. 11.

³⁷ ATASE Arşivi Kl. 401 Ds. (16-5)3 F. 6.

³⁸ ATASE Arşivi Kl. 28 Ds. (20-A)113 F. 37/1-3.

anlaşılacağı gibi 57. Tümen Çine'ye çekildikten sonra şehir iyice savunmasız kalmıştır.

Direniş konusundaki ilk teşebbüsü sonuçsuz kalan Mehmet Şefik Bey, 23 Mayıs 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne raporunda işgaller karşısındaki halkın durumunu şu şekilde ifade etmiştir: "Halk ümitsizdir. Yunanlılar gibi ezeli bir Türk düşmanının hâkimiyetine girmektense İtalyan işgalini uygun buluyorlar. Bunun için Kuşadası'na giden bir heyet İtalyanları Aydın'a davet etti. İtalyanlar, şayet Yunanlılar Selçuk'tan Aydın istikametine ilerlerse buna engel olacaklarını söylemekte iken, evvelki gün Selçuk'taki İtalyan kuvveti 5 km batıya çekilmiş ve bu durum Yunanlıların Selçuk'u işgal etmeleri sonucunu doğurmuştur. Yunanlıların ve özellikle çetelerin mezalimi halkın moralini kırmıştır. Erlerin de her türlü şiddetli tedbire rağmen yüzde 95 oranında dağılması tümeni pek acı ve zor durumda bırakmıştır. Halkın moralinin bozulmasına başlıca sebep Yunanlıların nizami kuvvetlerinden ileriye sürdükleri başıbozuk çetelerinin (Rum çetelerinin) yaptıkları mezalime karşı himaye edilmemeleridir. Aldığımız tedbirler kuvvetimizin azlığı sebebiyle yeterli olmamaktadır. Savaşmaya hazır ahalide küçük bir kuvvet varsa da zamanında düzenli ve gizli bir teşkilat kurulmaması yüzünden bunlardan da faydalanılamamaktadır. Halen Aydın kamuoyunda mezalimden kurtulmak için Yunanlıları karşılamaya meyletme açık bir şekilde ne yazık ki baş göstermiştir."³⁹

Anlaşılan odur ki, Yunan işgalinin başlarında korku ve ümitsizlik, birliklerdeki askerlerin firar etmelerine yol açmış, zamanında örgütlenemeyen ahali de çaresizlik içinde sinmiş ve şuursuzca can derdine düşmüştür. Ancak Yunanlıların İzmir'i işgal etmelerinden sonra mütareke hükümlerine aykırı olarak genişlemeye başlamaları ve işgal ettikleri yerlerde yaptıkları mezalim, halkta ve mahallî kuvvetlerde direnme fikrini yavaş yavaş kuvvetlendirmeye başlamıştır. Dolayısıyla Aydın'da işgale karşı ilk direnişler ve bölgede Kuvâ-yı Milliye'nin ortaya çıkışı; küçük, bağımsız ve örgütlenme olmaksızın birbirinden kopuk yerel tepkiler şeklinde olmuştur.⁴⁰

Bu arada Yunan işgali dışındaki mücavir yerlerde muhtemel bir işgale karşı bazı tedbirler alınmaya çalışıldığını da belirtmemiz gerekmektedir.

Bölgede en yüksek askerî makam sahibi ve askerî kurallara bağlı bir komutan olarak hükümetin emirlerine uygun tarzda hareket eden 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa,⁴¹ 25 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti'ne, İzmir'in işgalini değerlendiren şifreli yazısını ulaştırmış ve İzmir'in işgalinin ilhaktan çok bir felaket olduğunu bildirmiştir. Yusuf İzzet Paşa, bundan sonra herhangi bir yerin işgali söz konusu olduğu takdirde en az bir hafta önceden haber verilmesi gerektiğini, aksi halde işgale maruz kalacak diğer yerlerde de müessif olayların çıkmasının kaçınılmaz olduğunu, İzmir'de yapılan mezalimin tekrarından korktuğunu ifade etmiştir. Yusuf İzzet Paşa aynı yazısında, Rumların kalabalık olduğu yerlere Yunan birliklerinin gönderilmemesini, siyaseten mümkün olmazsa Yunan kuvvetinin ihraçtan birkaç gün önce İngiliz veya İtalyan kuvvetinin ihracıyla asayişin sağlanmasının ve Yunan kuvvetinin ihracından sonra da bu inzibat kuvvetlerinin görevlerine devam etmelerinin

³⁹ Aydın, *Kuvâ-yı Milliye Harekâtı*, s.75.

⁴⁰ Ali Ulvi Özdemir, "Millî Mücadele Döneminde Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye'nin Oluştugu Toplumsal Yapı", *Türkiye Günlüğü: Millî Mücadele'nin Batı Cepheleleri I*, 149 (2022), s.16.

⁴¹ *Türk İstiklal Harbi*, C.II, Ks. 1, s.69.

gereğine dikkat çekmiştir.⁴²

Yusuf İzzet Paşa'nın talepleri bir temenniden ileri gitmeyecek ve Yunanlılar hız kesmeden ve herhangi bir müdahale ile karşılaşmadan işgallerine devam etmişlerdir. İşgale karşı çıkacak herhangi bir kuvvetin olmadığı, Kuvâ-yı Milliye'nin henüz teşekkül etmediği böyle bir zamanda, Yunan kuvvetleri son derece rahat bir şekilde Aydın'ı işgal etmek üzere harekete geçmiştir.

Aydın'ın işgali, Rum ileri gelenlerinin telkini ile bazı Müslüman ve Hristiyanlardan kurulu bir heyetin davet ve karşılamasıyla gerçekleşmiştir. Bu heyette bir de devlet memuru bulunmuştur.⁴³ İşgalden önce, Aydın Metropolit'i'nin başkanlığında Rumlardan mürekkep bir heyet, İzmir'e giderek İşgal Kumandanı Zafiriu'yu ziyaret etmiş ve Yunanlıları Aydın'a davet etmiştir.⁴⁴

57. Fırka Kumandanı Şefik Bey, Rumlar ve Türklerden oluşan heyetin Teohari Yorgiyadi'nin yazıhanesinde toplandıklarını ve Aydın ahalisi adına hazırladıkları bir yazı ile Yunanlıları davete karar verdiklerini ve 26 Mayıs 1919 günü Karapınar mevkiinde Yunanlıları karşılamaya gittiklerinin işitildiğini söylemektedir.⁴⁵

Aydın Belediye Reisi Emin Bey de Yunan İşgal kumandanına bir telgraf çekerek, "Aydın'ın Yunanlılar tarafından işgal edilmesine halkın muvafakat edeceğini ve işgalin sükûnetle karşılanacağını" bildirmiştir.⁴⁶

Bu bilgilerden Aydın'ın Yunanlılar tarafından işgalinin sükûnetle kabul edildiği anlaşılmaktadır. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat (Çobanlı) Paşa ise 57. Fırka Kumandanlığı'na çektiği telgrafta, halk tarafından Yunanlıların "hüs-n-i kabul" görmesinin Aydın Vilayeti'nin akıbeti için telâfi edilemeyecek zararlar doğuracağını belirtmiş ve bunun süratle halka anlatılmasını istemiştir.⁴⁷

3.3. Söke'de İşgaller ve Söke Heyet-i Milliyesi'nin Kurulması

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden hemen bir gün önce Yunanlıların Aydın'a doğru ilerlemelerini durdurmak amacıyla Selçuk ve Kuşadası İtalyanlar tarafından işgal edilmişti.⁴⁸ Buraların Yunanistan'a bırakılacağından emin olan Sökeli Rumlar ise bir yandan İzmir'e Yunanlılar gelecekler diye Söke'de Yunan bayrakları asarlarken bir yandan da Türklerin katliama kalkacağı hususunda İtilaf devletleri temsilcilerine ve Yunan Hükümeti'ne şikâyet

⁴² ATASE Arşivi Kl. 272 Ds. 71-56 F. 3.

⁴³ Coşar, *İstiklal Harbi Gazetesi*, 28 Mayıs 1919; 57. Fırka Kumandanı Mehmet Şefik Bey, 17. Kolordu Kumandanlığı'na telgrafında Yunanlıların işgalinden iki gün önce Aydın'a gelen mutasarrıfın kendisi de dâhil olmak üzere Yunanlıları karşılamaya davete kadar ahlaksızlık gösterdiğini ifade etmektedir. Bkz. Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, s.85; Asaf Gökbel, bu heyet arasında bir Hükümet memuru ile memleket ileri gelenlerinden bazılarının bulunmasının Aydın ve çevre yerlerde derin bir nefret ve üzüntü uyandırdığını söylemektedir. Bkz. Gökbel, *Millî Mücadelede Aydın*, s.124.

⁴⁴ Gökbel, *Millî Mücadelede Aydın*, s.117.

⁴⁵ M.Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, C.II, İstanbul: Askeri Matbaa, 1937, s.10.

⁴⁶ Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, s.126-127.

⁴⁷ ATASE Arşivi Kl. 401 Ds. (1-3)4 F. 8.

⁴⁸ Abdullah Doğtekin, "Söke'nin İşgali ve İşgal Döneminde Rum Faaliyetleri". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 13 (2021), s.147.

bulunuyorlardı.⁴⁹ Yerli Rumların beklentilerinin aksine Söke, Yunanistan'dan önce hareket eden İtalyanlar tarafından 17 Mayıs 1919 tarihinde işgal edilmiştir.⁵⁰

Yunanlıların işgal sahasını genişletmeye başladıkları dönemde Söke'nin Yunanlılar tarafından işgali ihtimaline karşı İtalyan askeri kuvveti kumandanı, Söke Kaymakamlığı'na bir subay göndererek, işgallerindeki Söke İstasyonu'na herhangi bir Yunan taarruzunu men etmek için İtalyan bayrağı çekeceklerini bildirerek izin istemiştir.⁵¹ Söke'deki İtalyan kumandanı ayrıca 135. Alay Kumandanlığı'na icap ederse Yunan işgalinin cebren men edileceğini, bunun için de alaydan kuvvet isteyeceğini şifahen söylemiştir. Bu gelişmeden haberdar olan 57. Fırka Kumandanı Şefik Bey de konuyu 23 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir.⁵²

İtalyanlar, Yunanlıların Anadolu'da yerleşmelerine mâni olmaya ve barışçı bir politika takip ederek Anadolu'daki çıkarlarını korumaya çalışırken, Yunanlılarla sıcak bir çatışmaya girmekten de kaçınıyorlardı. Henüz işgalin başında İtalyan kuvvetleriyle çatışma ihtimalini önlemek için Aydın demiryolunun birkaç kilometre güneyinden geçen bir çizgi Yunanlıların hareket bölgesi olarak kabul edilmişti. İtalyanlar, kendi bölgelerindeki Türkleri, Yunan bölgesine karşı saldırımları konusunda kışkırtmaktan da geri durmuyorlardı.⁵³

İtalyanlar zulüm ve baskıdan uzak, Türk halkına, mülki ve askerî idareye serbestlik tanıyan bir işgal siyaseti takip etmişlerdir.⁵⁴ İtalyanların Türk halkına karşı tutumları ihtiyatla takip ediliyor ve doğuracağı neticelerden çekiniliyordu. Nazilli Mevki Kumandanı, Harbiye Nezareti'nden, Kuşadası, Çine ve Söke kazalarında İtalyanların halkı kandırmak için iyilikte bulunduklarını ve bir kısmını da elde ettiklerini belirterek, bölgeye müfettiş gönderilmesini istemiştir.⁵⁵

Amiral Bristol başkanlığında kurulan Müttefiklerarası Tahkik Heyeti refakatine memur Yarbay Kadri Bey İtalyan işgal siyasetini özetle şöyle izah etmektedir: “Hakikaten, Anadolu'nun bir kısmını işgal edip namütenahi zulümlerde bulunan, en mamur şehir ve köyleri harabeye çeviren, 100 bin kişinin hicretine, 15 bin kişinin perişan olmasına ve en nihayet bütün halkın silahlanarak isyan etmesine sebebiyet veren Yunan Hükümeti'nin sû-i idaresine bedel Menderes'in güneyindeki bütün halkın minnet ve teveccühünü kazanan, işgal ettiği mıntikalarda en küçük bir olay bile olmayan, Yunan zulmünden kurtulmak için onların mıntikasına gitmekten başka çare kalmadığına dair halkta âdeta bir iman husule getiren İtalyanların mıntıkası...”⁵⁶

İtalyanlar, Yunan askerî hareketine karşı olmaları nedeniyle kendi işgal alanlarındaki Yunan

⁴⁹ ATASE Arşivi Kl. 14 Ds. 91-56 F. 18.

⁵⁰ Süvari Yüzbaşısı Ahmed, *Türk İstiklal Harbi Esnasında Millî Mücadele* (Yay. İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci), İzmir: Akademi Yay., 1993, s.61; Söke'nin işgali öncesindeki gelişmeler için bkz. Abdullah Doğtekin, “Söke'nin İşgali ve İşgal Döneminde Rum Faaliyetleri”, s.147.

⁵¹ ATASE Arşivi Kl. 27 Ds. 1S-107 F. 6-11.

⁵² ATASE Arşivi Aynı Ds. F. 6/9-10.

⁵³ Doğtekin, “Söke'nin İşgali ve İşgal Döneminde Rum Faaliyetleri”, s.150.

⁵⁴ Bu tavrın İtalyanların işgal siyasetinin bir gereği olduğu konusunda geniş bilgi için bkz. Nuri Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990, s.40 vd.

⁵⁵ ATASE Arşivi Kl. 188 Ds. 31-99 F. 106.

⁵⁶ Turan, *Yunan Mevzâlimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1922)*, s.55.

karşısı Türk faaliyetlerine ses çıkarmazken, bölgede yaşanan herhangi bir olaya da müdahil olmaktan uzak durmuşlardır. İtalyan işgali süresince Söke ve civar köylerde Rumların Türklere karşı zulümleri devam etmiştir. Söke Rumları, Sisam’dan gelen Yunanlılar ile birleşince önemli bir güç oluşturuyorlardı. Yüzbaşı Selahattin Bey, 19 Haziran 1919 tarihli raporunda Sisam’dan gelen eşkiya ile yerli Rumların Söke havalisindeki Türk köylerini mütemadiyen basarak Müslüman halka gözlerini oymak, yakmak gibi hatıra gelmedik mezalimde bulunduklarını, hayvanlarını sürüp götürdüklerini, kaza kaymakamının bu işlerin önüne geçemediğini, İslam ahalinin kendi başının çaresine bakmak mecburiyetinde kaldığını bildirmiştir. 135. Alay’ın firarlar dolayısıyla dağınık bir halde olmasından ve Aydın’ın Yunan askerlerince işgalinden cesaret alan Rumların Müslümanları katlettiklerini, güya asayişini temin etmek için geldiklerini beyan eden İtalyanların Rumların yaptıkları vahşete lakayt kaldıklarını, merkezi hükümetin sükûn ve itidal tavsiyelerinin İslam ahalinin elini kolunu bağlamış olduğunu da ilave etmiştir.⁵⁷ Bu rapordan da anlaşılacağı gibi Söke’de İtalyan işgal ve himayesi (!) altında görünmesine rağmen Türk halkı yerli Rumların giriştikleri mezalim sebebiyle sahipsiz ve savunmasız bir halde idi.

57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey, 16 Haziran’da Kurmay Başkanı Yüzbaşı Selahattin Bey’i Söke’ye göndermiş⁵⁸ ve “İslam ahalinin elleri kolları bağlı ölmektense mukabele-i bilmisle geçmelerini (misilleme yapmalarını), hükümetten himaye ve icraat bekleyecek bir zamanda olmadıklarını” ifade ile Milas deposundan sağlanacak silahlarla millî bir teşkilat kurulmasını emretmiştir. Yüzbaşı Selahattin Bey, icap eden kişilerle temas ederek şimdilik yüz elli kişilik silahlı bir müfreze kurmuştur. Müfrenin 135. Alay’dan Binbaşı Saib Bey tarafından sevk ve idare edilmesine karar verilmiştir.

Yüzbaşı Selahattin Bey’in teşebbüsleri sonunda Söke Heyet-i Milliye’si kurulmuştur. Girit muhacirlerinden Sökeli Cafer Ağa (Caferaki) liderliğinde faaliyetlere başlayan Söke Heyet-i Milliyesi, Reis Ömer Ağazade Mehmet, ikinci Reis Tütüncüzade, azadan Ömer Ağazade Hasan, Hacı Ziya Beyzade İbrahim, ulemeden ve dava vekillerinden Bekir, Ali Kahya oğlu Süleyman, Tahir, Giritli Mehmet, Hacı Kazımzade Ahmet Fevzi Beylerden oluşuyordu⁵⁹.

Yine Söke’de Kız Mektebi denilen yerde gizli bir teşkilat kurulmuştur. Kurulan bu teşkilatta Feride Hanım, Nurullah ve Ahmet Beyler “Çalılık” parolası ile çalışmalarını yürütmüşlerdir. 21 Haziran 1919’dan itibaren bu teşkilat Rum eşkiya ile fiilî mücadeleye başlamış ve Türk halkının güvenliğini sağlamaya gayret etmiştir.⁶⁰

İtalyanların 21 Nisan 1922 tarihinde Söke’yi boşaltarak Kuşadası’na çekilmeleri üzerine bölge Yunan askerleri tarafından işgal edilmiştir.⁶¹ Artık Söke’de İtalyan işgal dönemi sona ermiş Yunan işgal dönemi başlamıştır. 6 Eylül 1922 tarihine kadar yaklaşık beş ay işgal altında kalacak olan Söke’de Yunan askerleri ile yerli Rumlar Türk halkına karşı her türlü

⁵⁷ Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, C.II, s.81-82.

⁵⁸ Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, C.II, s.76.

⁵⁹ Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, C.II, s.81-83.

⁶⁰ Güneş, “Millî Mücadele’de Aydın Kuvâ-yı Milliyesi”, s.111.

⁶¹ Söke’nin İtalyanlardan sonra Yunanlılar tarafından işgali ve yaşanan olaylar konusunda bkz. Doğtekin, “Söke’nin İşgali ve İşgal Döneminde Rum Faaliyetleri”, s.143 vd.

mezalimi yapmışlardır.⁶²

3.4. Aydın'ın İşgali ve Millî Direniş Çabaları: Kuvâ-yı Milliye'nin Kurulması

Türk tarafının direnişte bulunmayacağından emin olan Yunan kuvvetleri, 26 Mayıs'ta herhangi bir mukavemet ile karşılaşmadan Manisa'yı işgal etmiş ve kuvvetlerinin bir bölümünü de Aydın'a doğru harekete geçirmiştir. Manisa'dan hemen bir gün sonra da Yunan kuvvetleri, 27 Mayıs 1919 günü üç koldan Aydın'a girerek şehri işgal etmiştir.⁶³

Aydın'ın işgali sırasında herhangi bir olay olmamış,⁶⁴ Rumların alkışları arasında işgal gerçekleşmiştir.⁶⁵ İşgal günü çarşı Yunan bayraklarıyla donatılmış olduğu gibi, Sultani Mektebi'ne de Yunan bayrağı çekilmiştir.⁶⁶ Zafiriü, aynı gün Venizelos'a çektiği telgrafta, takviye edilen 4. Piyade Alayı'nın olaysız bir şekilde Aydın'a girdiğini ve şehrin ileri gelenleri tarafından karşılandığını bildirmiştir.⁶⁷ Gerçekten de Aydın Rumları, Yunan ordusunu büyük bir tezahüratla ve ellerinde Yunan bayraklarıyla karşılamışlardır.⁶⁸ İşgalle birlikte Rumların taşkınlıkları artmış, Rum mahallelerinden geçen Türklerin feslerini yerlere atmaya, dövmeye ve küfürler etmeye, "yakında Türkleri keseceğiz." gibi tehditler savurmaya başlamışlardır. İşgal sırasındaki taşkınlıklar ve tehditler ilerleyen zamanda tam bir zulme dönüşmüştür.

Yunan işgal kumandanı, işgali müteakip bir beyanname yayınlayarak, akşamdan sonra dışarı çıkanların idam edileceklerini duyurmuştur.⁶⁹ Türkler, işgalden itibaren 4-5 gün sokaklara çıkmaktan ve dükkânlarını açmaktan çekinmişlerdir.⁷⁰ 22 Haziran 1919'da iki Yunan subayı ile yerli Rumlardan mürekkep bir heyet halk arasında dolaşarak, öldürme ve ırza tecavüz gibi olaylardan dolayı dükkânların kapalı olması ve halkın evlerinden çıkmaması gibi hareketlerin devamının Yunan müdahalesine sebebiyet vereceği tehdidiyle ikazda bulunmuştur.⁷¹ Çarşı ve mahallelerin korunmasıyla görevli Pazvant denilen inzibat memurları uzaklaştırılarak, asayiş ve inzibat işleri Yunanlıların eline geçmiştir. Bu işlerle görevli olanlar ise Türkleri tahrik etmekten geri kalmamışlardır. Hükümet memurları, yapılan baskılarla işlerini bırakmak zorunda kalmış ve resmî dairelerdeki işler aksamıştır.⁷²

İşgalden sonra Yunan kumandanı verdiği emirle, evlerinde silah bulunanların silahlarını Yunan askerine teslim etmesini istemiştir. Aydın Mutasarrıfı Abdurrahman Bey, halkın elinden silahları toplamaya çalışacağını; fakat Yunan askerlerinin ve yerli Rumların ellerinde silahlarla sokaklarda gezdiği müddetçe insanların silahlarını teslim etmekten kaçınacaklarını belirtmiştir. Yunan kumandanı ise emrin kesin olduğunu söyledikten sonra askerlerine

⁶² Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1922)*, s.179 vd.

⁶³ ATASE Arşivi Kl. 12 Ds. 74-49 F. 52; Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C.VI, İstanbul, 1968, s.1911; Süvari Yüzbaşı Ahmed, *Türk İstiklal Harbi Esnasında Millî Mücadele*, s.63.

⁶⁴ Coşar, *İstiklal Harbi Gazetesi*, 28 Mayıs 1919.

⁶⁵ Süvari Yüzbaşı Ahmed, *Türk İstiklal Harbi Esnasında Millî Mücadele*, s.63.

⁶⁶ Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, s.132.

⁶⁷ Bayar, *Ben de Yazdım*, C.VI, s.1912.

⁶⁸ Coşar, *İstiklal Harbi Gazetesi*, 28 Mayıs 1919.

⁶⁹ ATASE Arşivi Kl. 89 Ds. 129-326 F. 16.

⁷⁰ ATASE Arşivi Kl. 81 Ds. 128-301 F. 6/1-4; Gökbel, *Millî Mücadelede Aydın*, s.327.

⁷¹ ATASE Arşivi Kl. 81 D. 128-301 F. 9-14.

⁷² ATASE Arşivi Kl. 81 Ds. 128-301 F. 6/1-4; Kl. 426 Ds(1-6)3 F. 38-21.

silahların toplanması emrini vermiş ve şehirdeki ilk olaylar bu suretle başlamıştır. Yunan askerleri silah toplama bahanesi ile köyleri ateşe vermeye başlamışlar ve şehirden kaçamayanları kurşuna dizmişlerdir.⁷³

Aydın'ın işgalinin ilk günlerinde yaşanan zulümler zaman içinde sistematik hale gelmiş ve Aydın'ın kurtuluşuna kadar hız kesmeden devam etmiştir.⁷⁴

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalinde olduğu gibi Aydın'ın işgalinden önce de Yunanlıların muhtemel bir işgaline karşı 57. Fırka Kumandanı Mehmet Şefik Bey'in bazı teşebbüsleri dışında herhangi bir hazırlık yapılmadığı anlaşılmaktadır. Hatta İzmir'in işgalinden sonra 57. Fırka'da ciddi bir çözülme başlamış ve asker firarları baş göstermişti. Bu şartlar altında işgale direnmenin imkânsız olduğunu düşünen Şefik Bey'in Aydın'ı boşaltarak karargâhıyla birlikte Çine'ye taşınması üzerine tamamen savunmasız kalan Aydın'da halkın korkuları artmış, umutları da kırılmıştır. Aydın'da yaşayan halkın tabii olarak Yunan ve Rumların mezaliminden ürkerek askerini Yunanlılarla çatışması halinde kendilerine bir zarar geleceğinden endişe ettikleri, özellikle memleket zenginlerinden bazılarının Yunanlılara karşı koymak aleyhinde yaptıkları propagandanın tesirinde kaldıkları görülmüştür.⁷⁵ Böyle bir ortamda halkın bir kısmı zulme uğramak korkusuyla daha güvenli buldukları yerlere göç etmiş, göç edemeyenler ise sessiz kalarak kaderlerine razı olmuşlardır.

Önce İzmir'in, sonra da Aydın'ın Yunanlılar tarafında işgali ve yaşanan mezalim, Mondros Mütarekesi'nin acımasızca uygulanacağını, Türklere yaşama hakkı tanınmayacağını gösteriyordu. Bu durumda yapılması gereken eldeki imkânlar ölçüsünde örgütlenmek ve direnişin başlatılması idi. Nitekim işgaller üzerine Aydın ve civar bölgelerde millî heyecan artmış ve kısa sürede Aydınlı Türkler yavaş yavaş örgütlenerek mahallî direniş kuvvetleri oluşturmaya başlamışlardı. Anlaşılacağı gibi bu kuvvetler, Yunan ordularına karşı kendi bölgelerini savunmayı amaçlıyorlardı. Ayrıca işgallere karşı direnmek fikrinde olanların inançla giriştikleri faaliyetleri halkın direnme azmini kamçılıyordu. Bu konuda en önemli görevi, mütareke kapsamında verilen emirlere uymayarak askerlerini terhis etmemiş subaylar üstlenmişler, halkı işgallere karşı silahlı direniş için ikna etmeye çalışmışlardı.

Gerek askerlerin terhisinden imtina edilmesi gerekse silah ve cephanenin teslim edilmemesi mütarekenin ihlali anlamına geliyordu. İşgaller başladıktan sonra da mütemadiyen gündeme gelen bu konuda Türk tarafınca verilen cevaplarda ileri sürülen gerekçe “nefs-i müdafaa için millî hareketin başlaması” idi. Artık Osmanlı yönetiminin de dinlenmeyeceği bir itaatsizlik dönemine girilmişti. Mesela 31 Ağustos 1919 tarihinde Aydın Kuvâ-yı Milliyesi tarafından İstanbul'da İşgal Kuvvetleri Komutanı ile İzmir İşgal Kuvvetleri Komutanı General Milne'e silah teslimi için verilen notaya cevaben gönderilen telgrafta “Bizler Hükümet-i Osmaniye'nin emir ve müsaadeleri ile harekât-ı milliyeye başlamadığımız gibi onun emri ile de bu hareketten feragat edemeyiz” denilmişti. Devamında Yunanlıların hunharlıkları dile getirilerek bunlara karşı taarruza başlanılacağı kesin olarak belirtildikten sonra “Yunanlılar Aydın ve İzmir'den

⁷³ Bayar, *Ben de Yazdım*, C.VI, s.1921.

⁷⁴ Aydın'da yapılan mezalim konusunda geniş bilgi için bkz. Turan, *Yunan Mezâlimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1922)*, s.144 vd.

⁷⁵ Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, s.85.

çekildiği takdirde İtilaf devletleri lüzum görürse bu havaliye barış imzalanıncaya kadar İngiliz kıtaatı ikame edilebilir.” beyanında bulunulmuştu.⁷⁶

Esasen Aydın cephesinde bu gelişmeler olurken 29 Mayıs 1919 tarihinde Ayvalık cephesinde gönüllü milislerce desteklenen 172. Alay kuvvetleri ile işgale teşebbüs eden Yunan kuvvetleri arasında bir çarpışma vuku bulmuş ve işgale karşı ilk askerî direniş gösterilmiş, ilk kurşun atılmıştı. Bu olay üzerine derhal Meclis-i Vükelâ toplanmış ve Meclis-i Vükelâ direnişi doğru bulmuş ve kararının Harbiye Nezareti aracılığıyla Karesi ve Aydın havalisindeki kumandanlara bildirilmesini istemiştir. Harbiye Nezareti de “Yunanlıların ileri harekâtına askerle mukabele edilmesi Harbiye Nezareti’ne tebliğ buyrulmuş olduğundan” bahisle Karesi ve Aydın havalisindeki kumandanlara “tarafımızdan taarruz edilmemesi ve fakat Yunanlılar ilerlerse mukavemet edilmesi” yönünde emir vermiştir.⁷⁷

İzmir’in işgali ve Yunan ileri harekâtı karşısında Aydın’da bulunan yerel yöneticiler ve devlet memurları ikiye ayrılmış durumdaydılar. Bu olumsuz şartlarda işgaller karşısında sessiz, teslimiyetçi, hatta davetkâr olan bazı yöneticiler olduğu gibi her şeye rağmen işgallere karşı direnmek fikrinde olan çok sayıda yönetici ve memur da mevcuttu. Yöneticilerden bazıları işgaller karşısında İstanbul’dan gelen emirleri uygulamak istek ve gayreti içerisindeydiler. Bu kişiler işgallerin ve işgaller sırasında Türklere reva görülen insanlık dışı hareketlerin siyaseten önüne geçilebileceği inancını korumak istiyorlardı. Oysa işgallere şahit olan halk, artık İstanbul’un teslim olduğunu, milletin hakları ve geleceği için etkili bir teşebbüste bulunamayacağını anlamaya başlamıştı. Bu tereddütlü ortamda Aydın’da işgallere karşı konulması düşüncesiyle faaliyet gösteren en önemli subaylardan birisi şüphesiz 57. Fırka Kumandanı Miralay Mehmet Şefik Bey olmuştu.

Aydın’dan sonra Nazilli’nin işgal edilmesiyle birlikte Yunan kuvvetleri, Büyük Menderes vadisindeki ilerlemesini tamamlamıştı. Vadinin güneyi tamamen İtalyan işgal bölgesinden oluşuyordu.

3.5. İlk Direniş Merkezi “Çine”

İşgal bölgeleri oluştuktan sonra işgalci devletler çok da rahat hareket edememişlerdir. Zira kısa sürede toparlanan Türkler, Yunanlıların bölgeye yerleşmesinden sonra vadinin batı ucunda yer alan Söke’den doğu ucunda yer alan Sarayköy’e kadar vadi boyunca direniş merkezleri kurmaya başlamışlardır. Direniş merkezlerinin ilki Çine’dir.

İlk direniş merkezi olmasına rağmen Çine’de teşkilatlanma çok da kolay olmamıştır. Asaf Gökbel, Çine’nin sosyal yapısını değerlendirirken, *Çine’de baş başa konuşacak münevver bir sınıfın hemen hemen bulunmadığını, şahsi nüfuz ve itibarlarını memleketin hayrına kullanacak zengin, eşraf ve muteber bir sınıfın oluşmadığını, birkaç memur ve birkaç orta halli esnafla kültürsüz ve fakir bir halk tabakasının bulunduğunu* söylemektedir. “Nereden ekmek parasını çıkaracağını düşünmekten gayri bir şey yapmaya takat ve kudreti olmayan

⁷⁶ Adnan Sofuoğlu, *Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, , Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 1994, s.170, 498. Dipnot.

⁷⁷ Adnan Sofuoğlu, *Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, s.95-96.

bu insanları günlük kazançlarından mahrum edecek ve sonunun ne olacağı belirsiz bir maceraya sürüklemek pek kolay başlanacak bir iş değildi.”⁷⁸ demek suretiyle de işin zorluğuna gerçekçi bir yaklaşımla dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Aydın'ın işgalinden önce Çine'de; Mehmet Kamil Bey isminde bir kaymakam, Belediye Reisi Hafız Hidayet (Eroğlu) Efendi, Sait Bey isminde üsteğmen rütbesinde bir jandarma bölük komutanı, Avni Bey isminde yaşlıca kibar ve iyi kalpli bir ceza mahkemesi reisi, İsmail Hakkı Bey isminde de temiz ahlaklı bir savcı bulunuyordu. Ayrıca manifaturacı Kadıköylü Mustafa Çavuş ve Çaltılı Hasan Efendi gibi önde gelen şahsiyetler vardı.⁷⁹ Direniş taraftarı olan bu şahsiyetler, millî teşkilatlanmayı gerçekleştirdikleri gibi Şefik Bey'in burada daha rahat hareket etmesini de sağladılar.

Mehmet Şefik Bey'in daveti üzerine daha önce Muğla'daki örgütlenmede önemli rol oynayan Hacı Süleyman Efendi, 12 Haziran'da Çine'ye gelerek buranın ileri gelenleri ile görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerinin birinde Çine müftüsünün “Yalnız Yunanlılara kalsak kolay; müttefikler de var ve kuvvetliler.” demesi üzerine Hacı Süleyman Efendi, “Hoca hoca! İngiliz, Fransız kim olursa olsun memleketimizi kurtarmaya çalışacağız. İcap ederse hepimiz şerefimizle öleceğiz, yeniden doğacağız.” demiştir.⁸⁰ Görüşmelerden sonra Çine Heyet-i Milliyesi kurulmuştur. Heyetin üyeleri arasında Belediye Reisi Hidayet Efendi, Kadıköylü Mustafa Efendi, Düyûn-ı Umumiye Memuru ve daha birkaç kişi vardı. Bu heyet ile 57. Fırka, direnişin örgütlenmesi konusunda iş bölümüne gitti. Heyet; gönüllü toplama, firari askeri geri döndürme, gönüllülerin ailelerine yardım toplama gibi görevler üstlendi. Buna karşılık tümen ise gönüllülere silah vermek, iaşelerini sağlamak, sevk ve idare etmek görevlerini üzerine aldı.⁸¹ Bu yolla direniş teşkilatlı bir hale getirilmeye çalışıldı.

Mehmet Şefik Bey, etrafındaki subay ve aydınlarla birlikte bir taraftan direniş teşkilatlı hale getirmeye uğraşırken diğer taraftan da savaş için gerekli silah ve cephaneyi temin için çalışmıştır. Silah ve cephane temini konusunda işgale uğramamış iç bölgelerden alınan yardımların yanı sıra İtalyan işgaline uğrayan bölgelerden gelen yardımlar da mücadele için önemli olmuştur. Zira İzmir ve civarını Yunanlılara kaptırmış olan İtalyanlar, Yunan işgalini akim bırakmak ve bölgede yaşayan Türklere iyi görünebilmek amacıyla kendi işgal bölgelerindeki Yunan karşıtı Türk askerî faaliyetlerine ses çıkarmıyorlardı. Bu durumda Aydın ve civarındaki çatışma ve savaşlarda Kuvâ-yı Milliye güçleri Denizli, Muğla ve Antalya şehirlerinden oldukça fazla yardım almıştır. Mehmet Şefik Bey, Yunanlıların işgaline karşı açılacak millî mücadelede Yunan kuvvetlerinin ikmal yollarını sekteye uğratmak amacıyla demiryolu köprülerini vesaireyi tahrip etmek için kullanılmak üzere Milas debboyunda (askerî depo) muhafaza edilen İngilizlerin sahillere bıraktığı torpillerden çıkarılan dinamitleri, dinamit fitilleri ve kablolarını Milas'ta bulunan Mülazım (Teğmen) Celal Bey ile birlikte 12 Haziran 1919 tarihinde Çine'ye getirtmiştir. Celal Bey burada bulunan subay ve direnişçilere dinamitlerin tahrip usulleri konusunda eğitim vermiştir. Mülazım Abdülmecid Bey ise Muğla debboyunda bulunan 200 Rus tüfeği, 100 adet martin tüfeği ve 30 sandık Alman fişeği, 16

⁷⁸ Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, s.134.

⁷⁹ Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, s.135.

⁸⁰ Recep Çelik, *Millî Mücadelede Din Adamları*, C.I, İstanbul: Emre Yay., 1999, s.105.

⁸¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Ankara: TTK Yay., 1989, s.138-139

adet mavzer cephanesi ve 50 adet tahrip fişegini getirmek üzere Muğla'ya gönderilmiştir.⁸² Ayrıca Antalya'da İtalyanların kontrolünde bulunan iki depoda tutulan silah ve cephanenin, Mehmet Şefik Bey'in Çine'de şahsi dostluk kurduğu İtalyan temsilcisi Dr. Nekrato aracılığıyla Çine'ye getirilmesi sağlanmıştır.⁸³

Mehmet Şefik Bey'in gayretleriyle çeşitli yollarla zor zahmet silah ve cephane temin edilmeye çalışılırken, Çine'den sonra Söke, Umurlu, Köşk, Sarayköy cepheleri kurulmuş, muhtelif isimlerle sayıları 25 kişiden 150-200 kişiye kadar çıkan müfrezeler ortaya çıkmıştır.⁸⁴ Bu düzensiz ve küçük Kuvâ-yı Milliye birliklerinin iyice güçlendirilmesi ve çok iyi örgütlenerek askerî mücadeleye girişilmesi gerekmektedir. Ancak o zaman başarı elde edilebilirdi.

3.6. Efelerin Millî Mücadele'ye Katılmaları

Direnış hazırlıklarının şekillendiği ilk günlerde halkı bir araya getirmek hiç de kolay olmamıştı. İlk dönemlerde, askerî birliklerde devamlı firarlar oluyordu. Şehirli veya köylü, eli silah tutan insanları askerî kuvvetlere katılmaya ikna etmek mevcut şartlarda imkânsız görünüyordu. Bu nedenle halkı silahlı direnişe davet ederken onları ikna edecek bir yol bulunması gerekiyordu. Halkın gözünde itimat kazanmış, nüfuz ve itibar sahibi olan çete reislerini direnişe destek vermeye ikna etmek öncelikli bir hal almıştı. Bundan dolayı Mehmet Şefik Bey ve emrindeki subaylar Kuvâ-yı Milliye ruhunu çetelere aşılayabilmek için yoğun mesai harcamışlardı.⁸⁵

Bu strateji çerçevesinde Mehmet Şefik Bey, bölgede itibarları olan çete reisleri ile görüşmeler yapmıştır. Yörük Ali Efe ve Kılıoğlu Hüseyin Efe 25 Mayıs 1919 tarihinde Çine'nin Yağcılar köyüne varmışlardır. Efelerle ilk temas Aksekili Mehmet Efendi'nin girişimleriyle yapılmıştır. Şefik Bey, kendisi ile Çine'ye gelmiş olan ve "İrşad Grubu" adı verilen Asaf, Faik, Zekai ve Necmi İsmail Beylerin vasıtasıyla efelerle görüşmüştür.⁸⁶ Mehmet Şefik Bey görüşmede, elde bulunan silah ve malzemenin direniş için kullanılacağını anlatmış ve efeleri manen teşvik etmek amacıyla onlara İstanbul'dan milleti ayaklandırmak için gizli bir emir aldığını söylemiştir.⁸⁷ Yaptığı görüşmeler sonunda direniş konusunda efeleri ikna ettiği anlaşılan Şefik Bey,⁸⁸ çetelere verdiği destekle sivil ve askerlerden oluşan Kuvâ-yı Milliye grupları oluşturmuştur. Tabii ve zaruri olarak ortaya çıkan bu küçük mukavemet kuvvetlerinin daha sonra ortaya çıkacak olan Kuvâ-yı Milliye için önemli bir örnek teşkil ettiği⁸⁹ ve bunların düzenli ordu kurulmadan işgallere karşı ciddi bir mücadele verdikleri görülecektir. Özellikle silahlı milis kuvvetleri olarak kabul edilen çetelerin Millî Mücadele konusunda ikna edilmeleri ve bazı subay, asker ve memurlarla birlikte hareket etmeleri önemlidir. Böyle bir teşkilatlanma, halka moral ve umut verecek ve halkın gönüllü olarak mücadeleye katılmasını sağlayacak bir sebep olarak telakki edilebilir.

⁸² Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, C.II. s.54-56.

⁸³ Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, C.II. s.74.

⁸⁴ Tekeli ve İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na ...*, s.152-153.

⁸⁵ Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, s.140-141.

⁸⁶ Güneş, "Millî Mücadele'de Aydın Kuvâ-yı Milliyesi", s.101.

⁸⁷ Bayar, *Ben de Yazdım*, C.VI, s.1939.

⁸⁸ Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, s.158.

⁸⁹ Güneş, "Millî Mücadele'de Aydın Kuvâ-yı Milliyesi", s.102.

Direniş için ikna edilen Yörük Ali Efe'nin çetesi, Şefik Bey'in emri ile Türk subayları tarafından kuvvetlendirilmiştir. Bu amaçla Yedek Subay Zekai Bey, Yedek Subay Necmi (Altınova Bucak Müdürü), Halim Memduh (Haydarpaşa istasyon memuru) ve Asaf Bey (Aydın Belediye Başkanı Yardımcısı) gibi genç subaylar Yörük Ali Efe'nin çetesinde görev yapmışlardır.⁹⁰

Yörük Ali Efe, Kuvâ-yı Milliye saflarına katıldıktan sonra milis gücünü arttırabilmek için köylerde dolaşmaya ve gönüllü kazanmaya çalışmıştır. Sarf edilen bütün gayretlere rağmen İtalyanların Çine'yi işgal ettiği 5 Haziran günü Yağcılar köyünde toplanan gönüllülerin sayısı efeler ve subaylar da dâhil olmak üzere ancak on yedi kişiden ibaretti. Gönüllü sayısının artmaması, gün geçtikçe işin heyecanını kaybetmesi, heves ve arzusunun kırılması ve bin bir zorlukla kurulan bu küçük birliğin çözülüp dağılmasına yol açabilirdi. Yağcılar köyünde toplanan gönüllülerin bazıları işin gösteriştten ibaret olmadığını anladıktan sonra savuşmuşlar, kendilerine verilen silahları da beraberlerinde götürmüşlerdi. Yine de millî heyecanları son haddine ulaşmış ve döneklilik göstermemiş olan bu on yedi kişi ile hedefe doğru gitmek ve kuvvetlenmek için gayret gösterilmiş, civar köylerden gönüllü toplamaya çalışılmıştı.⁹¹

Yörük Ali Efe bu küçük birliği bir arada tutacak ve yeni gönüllülerin katılmasını sağlayacak bir teşebbüste bulunmak niyetindeydi. Bu niyetini gerçekleştirebilmek için sayısı altmış kişiye ulaşan gönüllüler ile 15 Haziran gecesi Donduran köyünden yola çıkarak gün doğarken üzerinden demiryolunun geçtiği Malgaç Köprüsü'ne ulaşmıştır. Yunanlılar köprüyü yirmi kişilik bir kuvvetle koruyorlardı. Aralarında Kılıoğlu Hüseyin Efe'nin de bulunduğu gönüllülerin baskını sonucu Yunan askerleri kolayca alt edilmişti. **Malgaç Baskını** son derece küçük bir eylem ise de Yörük Ali Efe'nin arzu ettiği neticeyi doğurmuştu.

Asaf Gökbel, Malgaç Baskını ile kazanılan başarının efelerin özgüvenini artırdığını ve halkın millî duygularını harekete geçirmede büyük bir etki yaptığını, artık Aydın havalisinde Yunan işgal ve istilasına karşı millî mukavemetin fiilen başlamış olduğunu belirtmektedir.⁹² Bu baskında Malgaç Köprüsü'nü tahrip eden Türk müfrezesi, baskından sonra civardaki birkaç köprüyü ve tren hattını muhtelif yerlerden tahrip ettiği gibi Atça'da bulunan Yunan müfrezesine de baskın vermiştir. **Atça Baskını** gerçekleştirildikten sonra **Erbeyli Baskını** düzenlenmişse de bir gün önce Yunan kuvvetlerince takviye edilmiş olması sebebiyle Malgaç ve Atça baskınları kadar başarılı olunamamıştır.⁹³ Her şeye rağmen söz konusu küçük baskınlar millî mukavemetin fiilen başlaması ve kuvvetlenmesi konusunda önemli teşebbüsler olarak kabul edilmelidir.

Yörük Ali Efe, bir süre sonra Dalama civarına yerleşmiş ve burada topladığı gönüllüleri eğiterek Umurlu'nun kuzeyindeki Millî Aydın Alayı'na göndermiştir. Muğla Heyet-i Merkeziyesi ile ilişki kurarak, gönüllü temini ile cephenin iase ve ikmal faaliyetlerinde başarılı faaliyetler yürütmüştür.⁹⁴

⁹⁰ Bayar, *Ben de Yazdım*, C.VI, s.1940.

⁹¹ Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, s.150-151.

⁹² Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, s.157-164.

⁹³ Turan Akkoyun, "Aydın Kuvâ-yı Milliyesi'nin Bazı Faaliyetleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın Teşekkürü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, VI/1 (1991), s.186-187.

⁹⁴ Güneş, "Millî Mücadele'de Aydın Kuvâ-yı Milliyesi", s.103.

Yörük Ali Efe, Kuvâ-yı Milliye'nin güçlenmesi için faaliyetlerine devam ederken bölgedeki başka efelerle de görüşmeye başlamıştır. Bu efelerden en önemlisi o sıralarda Dualar köyünde ikamet eden Demirci Mehmet Efe'ydi. Demirci Mehmet Efe, Ödemişli Gökdeli adında bir zeybeğin yanında bulunmuş ve sonradan kendisi bir çete kurmuş ünlü bir efeydi. Yörük Ali Efe'nin bir mektup yazarak Kuvâ-yı Milliye'ye davet ettiği Demirci Mehmet Efe, Türk subayları ile görüşmeler yapmış ve nihayetinde 10 Temmuz günü iki yüz kişilik kuvveti ile Kuvâ-yı Milliye saflarına katılmıştır. Böylece Aydın'ın doğu cephesindeki Kuvâ-yı Milliye gönüllülerinin sayısı bine yaklaşmıştır.⁹⁵

Demirci Mehmet Efe'ye askerî işlerin yürütülmesinde Mehmet Şefik Bey, Nazilli Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Nuri Bey ve daha pek çok subay yardımcı olurken, Heyet-i Milliyelerin teşkili konusunda Çine Müftüsü Hacı Süleyman Efendi, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi gibi din adamları da yardımcı olmuşlardır. Bölgedeki sivil teşkilatlanma önce 8/9 Ağustos 1919 tarihinde toplanan I. Nazilli Kongresi'nde ele alınmış, nihayet 19/23 Eylül 1919 tarihlerinde toplanan II. Nazilli Kongresi'nde bütün yönleriyle ortaya çıkmıştır. Bu teşkilatlanma içerisinde Demirci Mehmet Efe, Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nin aldığı kararları uygulamak, uymayanları cezalandırmak ve bölgede asayiş ve huzuru sağlamak konusunda önemli rol oynamıştır.⁹⁶

Millî Mücadele'nin başlangıç döneminde efeler Aydın'ın çevre kasaba ve nahiyelerine yayılmış durumdaydılar. Demirci Mehmet Efe Nazilli'de, Yörük Ali Efe Sultanhisar, Yenipazar ve Dalama'da, Durmuş Ali Efe İncirliova'da, Danişmentli İsmail Efe Köşk'te, Zurnacı Ali Efe Karacasu'da, Sökeli Ali Efe Ortaklar'da, Cafer Efe Germencik ve Söke'de, Tekeli İsmail Efe Umurlu ve Köşk'te, Mesudiye Mestan Efe Çayyüzü'nde, Dokuzun Mehmet Efe ise Nazilli'de faaliyet göstermişti.⁹⁷

Başlangıçta sadece Aydın'a özgü bir teşkilatlanma şekli olarak milis birliklerini ve ihtiyaçlarını belirleyen Heyet-i Milliyeler kurulmuş ve giderek tüm Batı Anadolu'ya yayılmıştır. Kuvâ-yı Milliye ile birlikte Heyet-i Milliyeler direniş merkezleri olarak ortaya çıkmıştır. Böylece Ayvalık-Bergama, Alaşehir, Çine-Aydın-Nazilli, Denizli-Sarayköy ve Muğla Kuvâ-yı Milliyeleri süratle oluşturulmuştur. Aydın ve çevresinde Kuvâ-yı Milliye birliklerini organize edip düzenleyen ise Nazilli Heyet-i Milliyesi olmuştur. İşgalden hemen sonra 16 Mayıs'ta işgali protesto mitingi yapılmış, 19 Mayıs'ta Nazilli'den bütün çevreye "Aydın ve Havalisi Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak Cemiyeti" adına bir beyanname gönderilmiştir. Henüz teşekkül etmekte olan bu heyet, Aydın'ın ve Nazilli'nin işgaliyle beraber dağılmıştır.⁹⁸

Aydın'da Kuvâ-yı Milliye'nin oluşumunda Albay Şefik Bey, Albay Şükrü Bey, Teğmen Kadri Bey gibi askerler, Yörük Ali Efe, Demirci Mehmet Efe, Kılıçoğlu Hüseyin Efe, Postlu Mestan Efe gibi çeteciler, Bozöyük Hacı Süleyman Efendi, Hoca Mehmet Esat Efendi, bölgedeki

⁹⁵ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C.VII, İstanbul: Baha Matbaası, 1969, s.2090.

⁹⁶ Günver Güneş, *Demirci Mehmet Efe (1883-1961)*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/demirci-mehmet-efe-1883-1961/?pdf=3699>, 04.01.2023, s.2-3.

⁹⁷ Güneş, "Millî Mücadele'de Aydın Kuvâ-yı Milliyesi", s.107.

⁹⁸ Günver Güneş-Müslime Güneş, "Heyet-i Milliye'den Heyet-i Merkeziyeye Sivil Temelli Direniş; Nazilli Kongreleri", *Belgi Dergisi*, II/18 (2019), s.1256-1257.

Germencikli Hafız Ahmet Efendi, Nazilli Müftüsü Salih Efendi gibi din adamları ve halktan pek çok kimse Aydın cephesinde bir araya gelmiş ve aktif olarak görev yapmışlardır. Bunlardan bazılarının biyografilerine bakarsak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin ve Heyet-i Milliyelerin kuruluşlarındaki azim, inanç, fedakârlık ve kararlılığı, nihayetinde önemli bir güç olarak Kuvâ-yı Milliye’nin ortaya çıkmasındaki millî şuuru görmek mümkündür.

Mesela cephe gerisindeki faaliyetlerinin yanı sıra fiilen cephede mücadele eden kişilerden birisi Mehmet Esat Efendi’dir. Aslen Gümölcine’li olan Mehmet Esat (İleri) Efendi, Aydın Mektebi-i Sultanisi’nde muallimlik yapmış, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin irşat heyetinde ve Hilali-i Ahmer Cemiyeti’nde görevlerde bulunmuştur. Mehmet Esat Efendi, Yunanlıların İzmir’i işgal etmelerinden sonra Aydın’ı da işgal edecekleri kanaatiyle etrafında topladığı gönüllü ve zeybeklerle Aydın Köşk cephesinde düşmanla savaşa girişmiştir. Millî Ordu Fahri Müftüsü seçilen Mehmet Esat Efendi, Aydın’ı köy köy dolaşarak millî şeref ve namusu çiğnetmemek için halkı irşada çalışmıştır.⁹⁹ 9 Ağustos 1919’da Belediye Reisi Reşat Bey ile birlikte bir heyet halinde İstanbul’a gitmişler, Yunanlıların Aydın ve civarında yaptıkları cinayet ve mezalime dair hazırladıkları muhtırayı İngiliz, Fransız ve İtalyan komutanlıklarına vermişlerdir. TBMM’nin açıldığı zaman da Aydın mebusu seçilmiş ve mecliste de aktif görevlerde bulunmuştur.¹⁰⁰

Kuvâ-yı Milliye’nin oluşumunda ve verilen mücadelede aktif olarak çabalayan daha pek çok din adamı zikredilebilir. Karacasu Müftüsü Mustafa Hulusi Efendi, Karacasu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kurulmasında ve faaliyetlerinde görev alırken, Bozdoğan Müftüsü Mehmet Emin (Erkut) Efendi davul zurna çaldırarak Yunan işgallerine karşı Kuvâ-yı Milliye’ye gönüllü toplamıştır.¹⁰¹

Kuvâ-yı Milliye’nin içerisinde kadınlar da yer almış ve bazıları çete reisliği de yapmıştır. Kuvâ-yı Milliye’ye milis kuvvet olarak katılan kadınlardan biri Aydınlı Emir Ayşe Kadın’dır. Yunanlıların Aydın’ı işgalinden sonra boynundaki altınını satarak bir tüfek alan Ayşe Kadın, Umurlu’daki Sancaktar Efe müfrezesine katılmıştır. Burada Çiftlikli Kübra ve Ayşe Çavuş ile çatışmalara iştirak etmiştir. Daha sonra Yörük Ali Efe’nin müfrezesine katılarak çeşitli cephelerde Millî Mücadele’ye destek sağlamıştır. Kuvâ-yı Milliye saflarındaki en önemli kadın karakterlerden biri Ayşe Çavuş’tur. Ayşe Çavuş Millî Mücadele’ye İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden sonra katılmış ve köy köy dolaşarak kurduğu üç yüz elli kişilik müfreme ile Kuvâ-yı Milliye’ye destek vermiştir.¹⁰²

Bir diğer kadın kahraman ise Çiftlikli Kübra’dır. Çiftlikli Kübra Köşk’te Kepez sırtlarında Yunanlılarla çatışmıştır. Buradaki çatışmaya Ayşe Çavuş ile katılan Kübra, üç gün süren

⁹⁹ Esad Efendi’nin yapmış olduğu konuşmalar milis kuvvetleri ile düzenli birliklerin moralleri üzerinde büyük tesir yapmıştır. Bkz. Güneş, “Millî Mücadele’de Aydın Kuvâ-yı Milliyesi”, s.116.

¹⁰⁰ Çelik, *Millî Mücadelede Din Adamları*, C.I, s.98-102; Mehmet Esat Efendi, Lozan Barış Antlaşması’na muhalefet etmiş, “Bu muahede döktüğümüz kanların bedeli değildir. Harp meydanlarında kazandığımızı sulh masasında bir daha kaybettik. Elli sene sonra buralarda Türklükten eser kalmayacak.” diyerek ret oyu vermiştir. Bkz. Çelik, *Millî Mücadelede Din Adamları*, C.I, s.99; Mehmet Esat Efendi’nin bu tepki ve tavrını, siyasi mülahazaların dışında, en başından itibaren Millî Mücadele’nin içinde yer alan bir kimsenin, çok zor kazanılan zaferin karşılığı olarak beklentilerinin daha yüksek olduğunun ve gelecekle ilgili bazı endişeler taşıdığının bir ifadesi olarak değerlendirmek gerekmektedir.

¹⁰¹ Güneş, “Millî Mücadele’de Aydın Kuvâ-yı Milliyesi”, s.116.

¹⁰² Nuray Özdemir, “Millî Mücadele’de Batı Cephesi’nin Kadın Kahramanları”, *Türkiye Günlüğü: Millî Mücadele’nin Batı Cephesi* (1), 149 (2022), s.268.

Zindan Deresi baskınında ise Dokuzun Mehmet Efe'nin müfrezesinde yer almıştır.¹⁰³

3.7. Yunanlıların Nazilli'yi İşgalleri ve Çekilmeleri

27 Mayıs günü Aydın'ın işgal edilmesinden sonra Sarayköy civarında on dokuz topla takviye edilen 12 bin kişilik bir Türk kuvvetinin toplanmış olduğunun öğrenildiğini gerekçe olarak gösteren Yunanlılar 4 Haziran 1919 tarihinde Nazilli'yi işgal etmişlerdir.¹⁰⁴ İngiliz temsilcisi tarafından doğusuna geçmemek şartıyla işgaline izin verilen Nazilli, herhangi bir direnişle karşılaşmayan bir tabur Yunan askeri tarafından işgal edilmiştir.¹⁰⁵ Yerli Rumlar “kahrolsun Türkler” diye bağırarak Yunan askerlerini karşılamışlar,¹⁰⁶ Türk mahallelerinde, “İstanbul'a gideceğiz, Padişahı keseceğiz.” gibi sözlerle hakaretlerde bulunmuşlardır.¹⁰⁷

İşgalden sonra Osmanlı jandarması görevden men edilmiş; idari zabitanın kontrolünden mahrum kalan Türk mahallelerinde silah aramak bahanesiyle Yunan askerleri evlere girmeye ve yağmalamaya, kadınlara tecavüz etmeğe başlamışlardır. Yunan İşgal Kumandanlığı şehrin ileri gelenlerinin yirmi dört saat zarfında şehri terk etmelerini istediği gibi, bazı Türkler de tutuklanmıştır.¹⁰⁸

19 Haziran 1919 günü Nazilli'de bulunan Yunan Taburu, Türk kuvvetlerinin Nazilli'yi hedef alan bir taarruz hazırlığında bulunduğu haberini almıştır.¹⁰⁹ Aydın ve sonrasında Nazilli'nin Yunanlılar tarafından işgalinden kısa bir süre sonra Yunan İşgal Kuvvetleri Yüksek Komiserliği'nin raporunda da Selçuk-Aydın hattı üzerinde Kuvâ-yı Milliye birliklerinin Yunan kıtalarına her gün saldırdığı, Aydın-Nazilli hattında da askerlerinin emniyetinin temin edilemediği ifade edilmiştir. Bu rapor üzerine Nazilli'nin tahliye edilmesine karar verilmiş ve 20 Haziran'da Nazilli'de bulunan Yunan kuvvetleri Aydın'a çekilmeye başlamıştır.¹¹⁰

İngiliz İhtiyat Subayı Hoder ile Aydın Mutasarrıfı Abdurrahman Bey, Ceza Reisi Hakkı Bey ve eşraftan İzzet Efendi 21 Haziran 1919 tarihinde Nazilli'ye gitmişler ve olaylar hakkında incelemelerde bulunmuşlardır.¹¹¹

Yunan kuvvetleri şehri terk ederken, Rum ailelerin bir kısmını ve tutukladıkları çok sayıdaki Türk'ü beraberlerinde götürmüşlerdir. Esasen, Yunanlılar bu şahısları rehine olarak yanlarına almışlardır. Yunan kumandanı, kendilerine bir baskın yapıldığı takdirde bu sivilleri öldüreceklerini bildirmiş; Umurlu'ya gelirken milis kuvvetlerin hücumuna uğramaları üzerine bu rehineleri öldürmüşlerdir.¹¹²

¹⁰³ Güneş, “Millî Mücadele'de Aydın Kuvâ-yı Milliyesi”, s.117.

¹⁰⁴ Bayar, *Ben de Yazdım*, C.VII, s.2314.

¹⁰⁵ *Türk İstiklal Harbi*, C.II, Ks. 1, s.133.

¹⁰⁶ Süvari Yüzbaşısı Ahmed, *Türk İstiklal Harbi Esnasında Millî Mücadele*, s.66.

¹⁰⁷ ATASE Arşivi Kl. 72 Ds. 242-273 F. 7-4.

¹⁰⁸ ATASE Arşivi Kl. 82 Ds. 90-305 F. 38-6.

¹⁰⁹ *Türk İstiklal Harbi*, C.II, Ks. 1, s.136.

¹¹⁰ Tekeli ve İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na ...*, s.146-147.

¹¹¹ Gökbil, *Millî Mücadele'de Aydın*, s.195-196.

¹¹² Bazı belgelerde ve kaynaklarda, Yunanlıların tutuklayıp beraberlerinde götürdükleri bu şahısların sayısı farklı ifade edilmiştir. Bu konuda bkz. Turan, *Yunan Mezâlimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1922)*, s.166-167; Asaf Gökbil, bu şahısların Malgaç baskınında çetelere yardım ettikleri gerekçesiyle tutuklandıklarını ve Köşk'te kurşuna dizildikle-

Nazilli Kaymakamı Hüseyin Bey'in 1 Temmuz 1919 tarihli telgrafında Yunanlıların Nazilli'yi tahliye ederlerken beraberlerinde götürdükleri kırk tutuklu ile Atça ve Sultanhisar'dan iki yüze yakın Müslümanı şehit ettikleri belirtmiştir.¹¹³

Denizli Mutasarrıfı Faik Bey'in 12 Temmuz 1919 tarihli telgrafında, Aydın sabık mebusu İlhami Bey'in raporuna atfen verdiği bilgiye göre, Yunanlılar Nazilli'de on yedi günlük işgal süresince İslam hanelerine ve kadınlarına tecavüzlerde bulundukları gibi müezzinleri ezan okurken tahkir etmişler, gençleri tevkif ve darp etmişlerdir. Çekilirken de isimleri mazbut birçok kişiyi kolları bağlı olduğu halde beraberlerinde götürmüşlerdir. Yolda yüz kadar Türk'ü şehit etmişler, güzergâhlarındaki Türk köylerinde tesadüf ettikleri kişileri de öldürmüşler ve mallarını yağmalamışlardır.¹¹⁴

İngiliz İhtiyat Subayı Hoder ile Aydın Mutasarrıfı Abdurrahman Bey, Ceza Reisi Hakkı Bey ve eşraftan İzzet Efendi 21 Haziran 1919 tarihinde Nazilli'ye gitmişler ve olaylar hakkında incelemelerde bulunmuşlardır.¹¹⁵ Aydın Mutasarrıfı'nın imzasıyla bir beyanname hazırlanmış ve ahaliye dağıtılmıştır. Beyannamede İtilaf devletlerinin emriyle Yunanlıların bazı yerleri tahliye ettikleri ve "bu kara günlerde gösterilen sükûnun mükâfatı olarak Aydın'ın da tahliye edileceği" ifade edilmiştir.¹¹⁶ Mehmet Şefik Bey de mutasarrıfın 20 Haziran günü kendisini telefonla arayarak Yunan ordusunun Nazilli'yi tahliye ettiğini, Aydın'ı da tahliye edeceğinin anlaşıldığını ve kan dökülmesinin men edilmesini muhtelif devletlerin insaniyet adına kendisinden istediğini belirtmektedir.¹¹⁷

Nazilli'nin Yunanlılar tarafından boşaltıldığı haberini alan Yörük Ali Efe 20 Haziran sabahı Nazilli'ye girmiştir. Yunanlıların tahliye ettikleri kasaba baştan başa Türk bayraklarıyla donatılmış, halk sevinç içinde sokaklara dökülmüş, hasretlisine kavuşan gurbet yolcuları gibi birbirleriyle kucaklaşmış ve efelere ikramda bulunabilmek için yarışmışlardır. Bu manzaraya rağmen Nazilli'de asayiş kalmamış, üstelik Yörük Ali Efe çetesinin gelişi yağmacıları cesaretlendirmiş ve kızanlar da yağmaya başlamışlardır. Yağma ve talan gece yarısına kadar devam etmiş, sonra efeler Atça'ya doğru yola çıkmışlardır. 21 Haziran günü Yörük Ali Efe kuvvetleri Nazilli'den ayrılmış, Sarayköy Müfrezesi gelmiştir. Denizli Polis Komiseri Hamdi Bey'le birlikte Nazilli'ye gelen 57. Topçu Alay Komutanı Giritli İsmail Hakkı Bey, burada bozulan asayişi sağlamıştır.¹¹⁸ 57. Fırka Kumandanı Şefik Bey, 26 Haziran 1919'da Harbiye Nezareti'ne, Kuvâ-yı Milliye'nin takibi üzerine, Yunan kuvvetlerinin, mahallî Rum halkını da beraberlerine alarak Aydın'a gittiklerini, Nazilli'nin Yunanlılar tarafından tahliyesi üzerine Türk kuvvetlerinin Nazilli'ye girerek, halktan yağma edilen eşyayı toplayıp sahiplerine

rini belirtmektedir bkz. Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, s.173

¹¹³ Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi, C.II, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay.,1996, s.42.

¹¹⁴ Arşiv Belgelerine Göre..., s.53.

¹¹⁵ Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, s.195-196.

¹¹⁶ Asaf Gökbel, Aydın Mutasarrıfı'nın imzasını taşıyan bu beyannamedeki sözleri alaycı bir üslupla "Yunanlılar Nazilli'yi o sıralarda çok zayıf ve miktarı mahdut Türk kuvvetlerinin taarruzundan korktukları için değil, Müttefik devletlerin emriyle tahliye etmişlerdir." diye eleştirmektedir. Bkz. Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, s.170-172.

¹¹⁷ Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, C.II, s.88-89.

¹¹⁸ Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, s.170-172.

verdiklerini bildirmiştir.¹¹⁹

Aynı gün (21 Haziran 1919) İsmail Hakkı Bey'in başkanlığında Nazilli Milli Heyeti kurulmuştur. Heyet üyeliklerine Müderris Hacı Süleyman Efendi, Avukat Ömer Bey, Mollaoğlu Hasan Efendi, Palamutçu İbrahim, Tüccar Ali Haydar, Müftü Salih Efendi ve Sultanoğlu Sadık Beyler getirilmiştir. Heyet Milli Mücadele boyunca önemli hizmetlerde bulunmuştur. Burada Çine, Nazilli ve birçok yerde Kuvâ-yı Milliye teşkilatı kuran, cephelerde askerlerin maneviyatını yükselten, efeler arasındaki ihtilafları gidererek düşmana karşı birlikte hareket edilmesini sağlayan, cephedeki askerlerin yaşelerini temin etmeye çalışan Hacı Süleyman Efendi'nin ayrı bir yerinin olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Yine Demirci Mehmet Efe'nin Kuvâ-yı Milliye'ye katılması konusunda Süleyman Efendi önemli bir rol oynamıştır. Hacı Süleyman Efendi, bu iş için Pirlibey ağalarından Mehmet Bey vasıtasıyla Demirci Mehmet Efe'ye bir mektup göndermiştir. Mektupta, "Yurda hizmet zamanı gelmiştir. Suçu affedilmiştir. Dağdan insin. Vatanımıza ve ırzımıza gök dikmiş olan Yunan'a kaşı çıksın." denilmekteydi. Bunun üzerine Demirci Mehmet Efe, Hacı Süleyman Efendi'nin oğlunu rehin olarak istemiştir. Hacı Süleyman Efendi tereddüt göstermeden oğlunu rehin olarak efeye göndermiştir.¹²⁰

3.8. Aydın'ın Kurtarılması ve İkinci Yunan İşgali

İşgallerin henüz başlarında Yunan birliklerinin işgal ettiği Nazilli'nin Türk milislerinin eline geçmesi dağınık bir durumda olan Kuvâ-yı Milliye'yi cesaretlendirmiş ve Aydın'ın da geri alınabileceğini akla getirmiştir. Bu konuda anlaşılan Kuvâ-yı Milliye ileri gelenleri bir harekât planı üzerine çalışmaya başlamıştır. Öncelikle eldeki mevcut kuvvetlerin güçleri mesabesinde muhtelif yerlerdeki Yunan kuvvetlerine baskınlar yapılması planlanmıştır. Şefik Bey, Nazilli'de bulunan İsmail Hakkı Bey'i Umurlu'ya çağırarak, Aydın'ın tahliyesi halinde Umurlu'daki kuvvetler ile Menderes'te bulunan askerî kuvvetlerin asayişini sağlaması¹²¹ dahi düşünülmüş ve planlanmıştır. Hakeza çatışmalarda yaralanacak askerlerin tedavisi için Tümen Sertabibi Binbaşı Galip Bey bir hastane kurmuştur.¹²²

İlk olarak 20-21 Haziran gecesi Bakırköylü Kadri Bey'in müfrezesinin Menderes köprüsünden hareket ederek Erbeyli istasyonuna bir baskın yapmasıyla¹²³ planlanan harekât başlamıştır. **Erbeyli Baskını** küçük çapta bir başarı ise de Şefik Bey bu baskının Malgaç Baskını'ndan daha etkili olduğunu ifade etmektedir.¹²⁴

Bu baskınlardan sonra aralarında Yörük Ali Efe ve Kılhoğlu Hüseyin Efe'nin de bulunduğu milis ve müfreze kumandanları 27 Haziran'da Köprübaşı'nda Şefik Bey'le bir araya gelmişlerdir. Köprübaşı'nda halktan da kalabalık ve heyecanlı bir grup toplanmıştır. Asaf Gökbel, Köprübaşı'nın bir bayram yeri, bir düğün evi gibi kalabalık ve neşeli olduğunu, sade ve

¹¹⁹ ATASE Arşivi Kl. 27 Ds. 75-107 F. 25.

¹²⁰ Tekeli ve İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na ...*, s.162; Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları*, C.I, s.107-108.

¹²¹ Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidâli*, C.II, 94.

¹²² Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidâli*, C.II, 88.

¹²³ Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidâli*, C.II, 85-87.

¹²⁴ Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidâli*, C.II, s.87.

samimi bu insanların hepsinin silahlı olduklarını ifade etmektedir.¹²⁵

Köprübaşı'nda yapılan toplantıda katılanların tamamı Aydın'ın geri alınabileceği konusunda fikir birliğine varmışlar ve bir gün sonra 28 Haziran 1919'da taarruza geçmişlerdir. Harekâta katılmış olan gönüllü sayısı iki bin kişi olarak hesap edilmiş olsa da gerçek sayı bundan daha az olmalıdır. Harekâta katılan kuvvetler asker, milis ve gönüllülerden meydana gelmiştir. Bu kuvvetlerin başlıcaları şunlardır: Yörük Ali Efe, Kılıoğlu Hüseyin Efe, Denizli Polis Komiseri Ödemişli Hamdi Bey (Denizli'den), Denizli yedek subayları, Tavaslı Ömer Ağa, Dokuzun Mehmed Efe, Duacılı Molla İbrahim, Ortakçılı Mehmed Efe, Mesutlu Mestan Efe, Danişmentli İsmail Efe, Teğmen Kadri Bey, Emekli Yüzbaşı İbrahim, Muğla, Çine, Koçarlı ve civardan gelen gönüllüler, Sarayköy Müfrezesi ve Giritli Cafer Ağa (Caferaki). Bunlardan başka 57. Fırka kuvvetlerinden ayrılarak hücumla eşlik eden askerî kuvvetler de mevcuttur.¹²⁶ Çatışmalar hafta boyunca devam etmiş ve boğucu sıcak altında devam eden çatışmalar sırasında çevre köylerden gelenler Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerine su ve ayran dağıtarak moral vermiştir.¹²⁷

Aydın, Kuvâ-yı Milliye grupları tarafından ele geçirilmişse de dağılan Yunan kuvvetlerini takip etmek mümkün olmamıştır. Zira Aydın'a giren Kuvâ-yı Milliye çeteleri, başıbozuk davranarak emir komutadan tamamen çıkmış ve şehri yağma etmeye girişmişlerdir. Şefik Bey'in ifadesi ile "Düşmanı takip etmek için kuvvet çıkarmak şöyle dursun; şehir dışına haber göndermek için tek bir adam çıkarmak mümkün değildi."¹²⁸

Çatışmalar sırasında yakılıp yıkılmış bir halde olan Aydın'da düzeni sağlamak için Mehmet Şefik Bey, Merkez Komutanlığı'na Antalya'dan gelen Yüzbaşı İsmet Bey'i atamıştır. Belediye halka yemek çıkarmış ve böylece şehirdeki açlık problemi ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.¹²⁹ Türklerin Aydın'ı ele geçirmesinden sonra Yunanlıların geri dönmeleri ve tekrar işgal etmeleri korkusuyla, Türk halkı civar ilçe ve kasabalara göç etmeye başlamıştır. Bunların bir kısmı, kendilerine verilen silahlarla her gelen trene dolmuşlar ve Nazilli taraflarına gitmişlerdir.¹³⁰ II. Fırka Kalem Reisi Tefik Bey, Aydın'ın ele geçirilmesinden sonra katliamdan kurtulan halkın şehri terk etmekte olduğunu Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir.¹³¹

Dağılan Yunan askerleri takip edilemediği için toplanan Yunanlıların yeniden saldırıya geçmesi bekleniyordu. Bu nedenle az sayıdaki asker ile bir savunma tertibatı alınmaya çalışılmıştır. Aydın cephaneliğindeki silahlara dokunulmadığı görülünce buradaki silahlar 20-30-50 kişilik gruplar oluşturularak halka dağıtılmış, kalan piyade ve topçu cephanesi de Menderes Köprübaşı'na gönderilmiştir. Ayrıca Şefik Bey, Aydın'ın kaybedilmesi durumunda şehrin yeniden ele geçirilebileceğini düşünerek bölgedeki Rum sayısını azaltmak istemiştir. Bu nedenle 1 Temmuz'dan itibaren çatışmalar sırasında evleri yıkılan Rumlar, Nazilli, Denizli, Isparta ve Burdur gibi iç bölgelerdeki şehirlere trenle nakledilmiştir. Böylece Aydın yeniden

¹²⁵ Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, s.215-216.

¹²⁶ Bayar, *Ben de Yazdım*, C.VI, s.1960-1961.

¹²⁷ Güneş, "Millî Mücadele'de Aydın Kuvâ-yı Milliyesi", s.104.

¹²⁸ Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, C.II, s.122.

¹²⁹ Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, C.II, s.124-125.

¹³⁰ Coşar, *İstiklal Harbi Gazetesi*, 2 Temmuz 1919.

¹³¹ ATASE Arşivi Kl. 28 Ds. (20-A)113 F. 7.

Yunan işgaline uğramadan önce yaklaşık bin kadar Rum şehirden göç ettirilmiştir.¹³²

Yunan kuvvetleri merkezden aldıkları destekle 3 Temmuz günü yeniden saldırıya geçerek Aydın'ı ele geçirmiştir. Aydın'a tekrar hâkim olan Yunanlılar intikam duygusuyla katliama girişmişler, Türk mahallelerini de ateşe vermişlerdir.

Aydın'ın ele geçirilmesinden sonra milislerin köylerine dağılmaları üzerine kalan az sayıdaki Kuvâ-yı Milliye kuvveti, kalabalık Yunan birliklerine karşı koyamamıştır. Tabiatıyla ilerlemeye devam eden Yunan birlikleri önemli bir Türk direnişi ile karşılaşmamıştır. 7 Temmuz'da Yunan kuvvetleri Çine'ye doğru harekâtı genişletmiş ve burada bulunan Cumalı köyünü ele geçirmiştir. Harekâtın *bu şekilde gelişmesinin ardından İtalyanlar, Çine'de bulunan askerî birliklerini Muğla'dan gönderdikleri birliklerle desteklemiş ve Çine'de bulunan İtalyan temsilcisi Dr. Nokrato İzmir'de bulunan işgal kumandanı Zafriü'yu ziyaret etmiştir. Görüşmelerden sonra 10 Temmuz günü Yunan kuvvetleri yeniden Büyük Menderes'in kuzeyine çekilmiştir.*¹³³

Yunan harekâtının Çine'ye kadar uzanması sonucunda bölgede göçler yaşanmış ve Kuvâ-yı Milliye direniş cephesi büyük ölçüde etkisiz hale gelmiştir. Fakat çok sayıdaki direniş noktası ile Kuvâ-yı Milliye giderek güçlenmeye devam ederken 17 Temmuz'da yaşanan çatışmalardan sonra bölgedeki askerî durum Haziran 1920'deki Yunan taarruzuna kadar pek değişmeden kalmıştır.¹³⁴

3.9. Kuvâ-yı Milliye'nin Teşkilatlanması: Heyet-i Milliyeler ve Kongreler

Aydın'ın işgalinden sonra Büyük Menderes boyunca oluşan askerî direniş noktalarının desteklenmesi, direnişin teşkilatlı ve sürekli hale gelebilmesi için sivil heyetler hayati önem taşıyordu. Bu nedenle de askerî direniş noktası olan tüm noktalarda birer Heyet-i Milliye oluşturulmuştur. Bu Heyet-i Milliyeler, direniş merkezlerine sivil desteğin sağlanması, cepheye gönüllü toplanması, çevreden askerî ve sivil teçhizat temini gibi konularda önemli görevler üstlenmiştir. Sivil direnişin örgütlenmesine subay ve askerlerin destek sağlaması ile teşkilatlanma hızla gelişmiştir.

Çine cephesi Muğla ve Milas'tan gelen yardımlarla desteklenirken vadinin en doğusunda bulunan Sarayköy'de de faaliyetler başlamış ve Denizli'nin hemen kuzeybatısında yeni bir direniş merkezi oluşmuştur. Aydın'ın işgalinden sonra 29 Mayıs 1919'da Denizli müftüsü Ahmet Hulusi Efendi başkanlığında Denizli'de kurulan Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti çalışmalara başlamıştır.¹³⁵ Denizli taraflarındaki bu faaliyetler Aydın'dan bağımsız düşünülemez. Silah, cephane ve gönüllü temininde olduğu gibi teşkilatlanma ve girilen askerî eylemler konusunda Aydın'a mücavir hemen her yerin tereddütsüz yardımları görülmüştür. Gerek Denizli gerekse Muğla'daki Kuvâ-yı Milliye örgütlenmeleri Aydın bölgesindeki askerî direniş için hayati önemde olmuştur. Örgütlenmelerin önemi, Aydın'ın ele geçirilmesi ve Yunan

¹³² Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, C.II, s.128-131.

¹³³ Tekeli ve İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na ...*, s.159-161.

¹³⁴ Tekeli ve İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na ...*, s.168.

¹³⁵ Lütü Müftüler, *Millî Mücadelede (Aydın Cephesinin Kurucusu) Denizli Heyeti Milliyesi*, Balıkesir: Türkdili Basımevi, 1947, s.7.

taarruzuna kadar geçen süredeki çatışmalarda da açıkça anlaşılmıştır. Aydın'a Kuvâ-yı Milliye saldırısının başladığı 28 Haziran günü Baltaköy kadın ve kızları savaş alanına kadar gelerek savaşıtlara yardım taşımışlardır. Şefik Aker'in ifadesiyle "Savaşıtlara su, ekmek ve gayret verdiler." Savaşın başlamasıyla beraber Umurlu istikametinde ilerleyen Türk kuvvetlerine de köylü kadınlar kendiliklerinden yiyecek yetiştirmeye çalışmışlardır.¹³⁶

Denizli-Aydın iş birliği ve yardımlaşmasına başka bir örnek olarak; 6 Haziran'da 57. Fırka Kumandanı Mehmet Şefik Bey'in, Denizli Mutasarrıfı Faik (Öztrak) ve Denizli Kalem Reisi Tefvik Beylerle görüşerek Sarayköy köprüsünün piyade ve topçu kuvveti ile desteklenmek suretiyle tutulması konusundaki anlaşmaları¹³⁷ gösterilebilir.

Heyet-i Milliyelerin ortaya çıkması ile Kuvâ-yı Milliye'nin askerî faaliyetleri giderek daha organize hale gelmiştir. Heyet-i Milliyeler, cepheye gönüllü toplama, iâşe sağlama ve istihbarat toplama gibi daha askerî denebilecek faaliyetlerinin dışında da görevler üstlenmişlerdir. Bunların en önemlisi kongreler toplayıp mitingler yapmak olmuştur. Yapılan kongre ve mitingler, cephe gerisindeki faaliyetleri daha düzenli bir hale getirmenin yanında işgallere karşı olan Türk tepkisinin uluslararası kamuoyuna duyurulması konusunda da önemli bir görevi yerine getirmiştir.

Aydın bölgesinde işgale karşı mücadele her cephede sürerken Nazilli Heyet-i Milliyesi, Aydın civarında ayrı ayrı örgütlenmiş güçleri tek bir çatı altında toplayabilmek amacıyla 6-9 Ağustos 1919'da **Birinci Nazilli Kongresi**'ni düzenlemiştir. Karacasu Kazası temsilcisi Mustafa Talat Efendi başkanlığında yapılan kongreye; Denizli'den Mehmet Emin, Çal'dan Mehmet, Nazilli'den Zühtü, Karacasu'dan Mehmet Lütfi, Güney'den Eyüp Hilmi, Babadağ'dan Mehmet Cemal ve Mehmet Sabri, Gülbeyli'den Mustafa Kazım, Yenipazar'dan Ali, Tavas'tan Hacı Hüseyin ve Bozdoğan'dan Mehmet Beyler katılmıştır.¹³⁸

Kongrede oy birliği ile alınan kararlarla;¹³⁹ askere alma, iç güvenliği sağlama ve vergi toplama gibi bazı görevleri kongre üstlenmiştir. Bunları yerine getirmek için de büyük merkezlerde maliye, istihbarat, askerlik, nakliyat, göçmenleri yerleştirme ve sıhhiye işlerine bakan şubelerden oluşan bir teşkilat kurulmuştur.¹⁴⁰

İlk kongrenin ardından idareyi daha iyi bir şekilde tanzim etmek amacıyla 19 Eylül'de **İkinci Nazilli Kongresi** toplanmıştır. Bu kongreye katılım çok daha geniş olmuş ve Antalya, Burdur, Isparta, Denizli livaları başta olmak üzere Apa, Atça, Eşme, Alaşehir, Eğirdir, Bademiye, Buldan, Sarayköy, Sultanhisar, Tavas gibi birçok kazadan delegeler katılmıştır. Bu kongrede alınan en önemli karar Heyet-i Merkeziye adında bir teşkilatın kurulması kararıdır. Bu teşkilat ile cephe gerisinde insan, malzeme ve mühimmat gereksiniminin sekteye uğramadan sağlanması hedeflenmiştir.¹⁴¹ Bu kongrenin ardından 6 Ekim'de **Üçüncü Nazilli Kongresi** toplanmıştır.

¹³⁶ Aker, *İstiklal Harbinde* 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli, C.II, s.112.

¹³⁷ Tekeli ve İlkın, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na ...*, s.140-141.

¹³⁸ Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, s.372.

¹³⁹ Birinci Nazilli Kongresi'nde alınan kararlar (18 madde halinde) için bkz. Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, s.372-375.

¹⁴⁰ Ömer Metin, "Yunan İşgaline Karşı Türk Milletini Örgütleyen Teşkilatlar", *Türkiye Günlüğü: Millî Mücadele'nin Batı Cepheleeri-I*, 149 (2022), s.6.

¹⁴¹ Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın*, s.375; İkinci Nazilli Kongresi'nde alınan kararlar Asaf Gökbel tarafından özet olarak

Bu kongreye ise Aydın, Menteşe, Denizli, Burdur, Antalya, Kuşadası ve Ödemiş'ten birer delege katılmıştır.¹⁴²

İkinci Nazilli Kongresi'nde alınan bir kararla toplam otuz yedi il, ilçe ve nahiyeden birer kişinin katılımı ile Nazilli Heyet-i Merkeziyesi oluşturulmuştur. Heyet-i Merkeziye 1920 yılı içerisinde önemli görevler yapmış ve bu kapsamda aynı ve nakdi bağışlar toplamış, bölgedeki haberleşmeyi sağlamış ve cephelerin levazımını karşılamıştır.¹⁴³ Böylece Nazilli'de toplanan kongreler ile bölgedeki direnişin teşkilatlanması tamamlanmış, önemli merkezlerde şubeler açılmış ve işgale karşı direnen çetelerle askerleri bir araya getirmede büyük katkılar sağlanmıştır.

Heyetler ve kongreler ile teşkilatlanan Kuvâ-yı Milliye, halkın doğru şekilde bilgilendirilebilmesi için kısıtlı imkânlar altında çeşitli basın-yayın faaliyetlerine de girişmiştir. Bu kapsamda Millî Mücadele döneminde Aydın Sancağı'nda yayın yaptığı tespit edilebilen iki gazete mevcuttur. Bunlardan biri Nazilli'de diğeri ise Söke'de çıkarılmıştır. Nazilli'de çıkarılan gazetenin ismi *Aydın İli*'dir. Gazete Aydın ve Havalisi Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi'nin kurulmasından sonra yayın hayatına başlamıştır. Çok kısıtlı imkânlarla faaliyete başlayan gazete ancak birkaç nüsha yayınlanabilmiştir. Gazetenin İmtiyaz Sahibi ve Mesul Müdürü Nazilli'de Dava Vekilliği yapan Sami Bey (Kutluğ) idi. Başyazarı ise Dr. Burhaneddin Bey (Onat) idi. Nazilli'nin ikinci defa işgal edilmesiyle gazetenin yayın hayatı sona ermiştir.

Millî Mücadele döneminde Aydın'da yayın yapan bir diğer gazete ise Söke'de yayınlanmış olan *Işık* adlı gazetedir. Gazete 25 Temmuz 1921'de kurulmuştur. Gazetenin Mesul Müdürü Avukat İbrahim Ethem Bey'dir. Başyazar Hüseyin Fehmi Bey, Yazı İşleri Müdürü ise Talat Bey'dir. Gazetenin ismi 112. sayısında *Anadolu'da Işık* olarak değiştirilmiş ve İzmir'in işgalden kurtarılmasının ardından İzmir'e taşınmıştır. Söke'nin Nazilli'den daha geç Yunan işgaline uğraması nedeniyle *Işık* gazetesi daha uzun ömürlü olmuştur.¹⁴⁴

3.10. Aydın'da Seçimler

Sivas Kongresi'ne gönderilecek delegelerin seçimleri Aydın merkezinde; İtalyan işgali ve efelerin rekabeti içinde gerçekleştirilmiştir. Yörük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe kendi destekledikleri adayların seçimleri kazanmasını istemiş ve aralarındaki rekabet seçim sürecini olumsuz etkilemiştir. Bu karmaşık ortamda bir de telgraf hatlarında bağlantı problemleri yaşanmış ve bu nedenle Aydın'dan Sivas'a gidecek olan delegeler şehre geç bir tarihte varabilmiştir. Menteşe Havalisi Kuvâ-yı Milliye Umum Kumandanı Hacı Süleyman Efendi 26 Ekim 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği bir telgrafta; Aydın ve Menteşe bölgelerinde delege seçimlerinin tamamlandığını ve Menteşe Mutasarrıfı Hilmi Bey, Nazilli eşrafından Hacı Süleyman Bey, Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsi Efendi ile Aydın eşrafından Kazım Nuri Bey'in delege olarak seçildiğini bildirmiştir. Hacı Süleyman Efendi seçilen delegelerin Millî Mücadele fikrine son derece bağlı ve güvenilir kişiler olduğunu bildirmiştir.¹⁴⁵

verilmiştir. (s.376-377)

¹⁴² Güneş, "Millî Mücadele'de Aydın Kuvâ-yı Milliyesi", s.112-114.

¹⁴³ Ömer Metin, a.g.m., s.12.

¹⁴⁴ Güneş, "Millî Mücadele'de Aydın Kuvâ-yı Milliyesi", s.118.

¹⁴⁵ Ashhan Kılınç, "Mütareke ve Millî Mücadele Yıllarında Aydın ve Menteşe Sancaklarında Yapılan Seçimler", *Aydın Ad-*

Ocak 1920'de son kez açılmış olan Osmanlı Mebûsan Meclisi için yapılan seçimlerde de yerel çekişme devam etmiştir. Hürriyet ve **İtilaf** Partisi ileri gelenleri bölgede mebus seçilebilmek için çalışmış ve Demirci Mehmet Efe'nin nüfuzunu kullanmak istemişlerdir. Bu konuda bir anlamda başarılı da olmuşlar ve seçim sonucunda Hürriyet ve **İtilaf** Fırkası'ndan bir aday mebus seçilmiştir. Ekim ve Kasım aylarında seçimlerle ilgili çalışmalar yapılmış ve 4 Aralık tarihi geldiğinde Aydın'da üç mebus seçilmiştir. Eski Belediye Başkanı Hüseyin Kazım Bey, İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kâtib-i Umumisi Cami Bey ve Bozdoğan Müftüsü Emin Efendi Aydın mebusları olarak seçilmişlerdir.

Seçilen mebuslar İstanbul'a ulaştıktan kısa süre sonra 16 Mart 1920'de Meclis-i Mebûsan İngilizler tarafından işgal edilmiştir. İstanbul'da meclisin işgalinden sonra meclisin Ankara'da açılacağı ve mebusların Ankara'ya davet edildiği haberinin ulaşmasıyla Aydın vekilleri Ankara'ya geçmişler ve Büyük Millet Meclisi'nde görev almışlardır.¹⁴⁶

3.11. Yunan Genel Taarruzu ve Düzenli Orduya Geçiş

22 Haziran 1920'de başlayacak olan Yunan taarruzuna kadarki dönem Aydın bölgesindeki Kuvâ-yı Milliye birlikleri için genel bir teşkilatlanma ve Ankara Hükûmeti'nin bölgede otoritesinin tesisi ile geçmiştir. Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra Kuvâ-yı Milliye'nin sevk ve idaresi Heyet-i Temsiliye tarafından yürütülüyordu. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla bu husustaki bütün inisiyatif tabiatıyla meclisin uhdesinde olmuştur. Batı Anadolu bölgesindeki Kuvâ-yı Milliye'nin mevcut haliyle arzu edilen askerî başarıyı sağlaması pek de mümkün gözüküyordu.

Milis kuvvetlerle yürütülen mücadelenin düzenli bir ordu karşısında yeterli olamayacağı düşüncesinden hareketle bölgede bulunan kuvvetlerin daha düzenli ve teşkilatlı bir hale getirilmesi gerekiyordu. Bu sebeple 9 Eylül 1919'da Garbi Anadolu Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı'na atanan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, bölgedeki askerî kuvvetleri planlı bir şekilde tanzim etmeye ve Kuvâ-yı Milliye'yi güçlendirmeye çalışmıştır. Ali Fuat Paşa, öncelikle komuta kademesini güçlendirmek istemiş ve bu amaçla 14 Eylül 1919'da Heyet-i Temsiliye'ye bir telgraf çekerek Aydın Kuvâ-yı Milliyesi'nde muktedir bir kumandan bulamadığından bahisle Refet (Bele) Paşa'nın bu havalie gönderilmesini istemiştir.¹⁴⁷ Mustafa Kemal Paşa da Salihli ve Aydın cephelerindeki sevk ve idarenin askerî bir düzene sokulması gerektiği düşüncesiyle Konya'da bulunan Refet Paşa'nın Aydın Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı'nı yürütmek üzere cepheye hareketini istemiş, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat (Çobanlı) Paşa'dan da tecrübeli dört-beş kurmay subayın Refet Paşa'nın yanına gönderilmesini rica etmiştir.¹⁴⁸

57. Fırka Kumandanı Mehmet Şefik Bey, Kasım ayı ortalarında Refet Paşa'yı Denizli'de karşılamış ve bir gün sonra birlikte Nazilli'ye gitmişlerdir. Burada da Demirci Mehmet Efe ve zeybeklerinden mürekkep bir müfreze tarafından saygılı bir şekilde karşılanmıştır.¹⁴⁹

nan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, VII/2 (2020), s.112-113.

¹⁴⁶ Kılınç, "Mütareke ve Millî Mücadele Yıllarında Aydın ve Menteşe Sancaklarında Yapılan Seçimler", s.117-118.

¹⁴⁷ Aydın, Kuvâ-yı Milliye Harekâtı, s.306-307.

¹⁴⁸ Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1919-1927, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1989, s.195.

¹⁴⁹ M.Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, C.II, İstanbul: Askeri Matbaa, 1937, s.9.

Bu dönemde Gediz Nehri'nden Küçük Menderes'e kadar olan bölge 23. Fırka Kumandanlığı sorumluluğuna verilmiştir. Bu fırkanın kumandanı ise Albay Ömer Lütfi Bey olup fırka karargâhı Alaşehir'di. Küçük Menderes ile Büyük Menderes nehirleri arasındaki mıntıka ise Söke ve Kuşadası da dâhil olmak üzere 57. Fırka'nın sorumluluğuna verilmiştir. Bu iki fırkanın komutası ise Heyet-i Temsiliye kararıyla Albay Refet Bey'e verilmiştir. Refet Bey, 6 Şubat 1920'de verdiği bir emirle Küçük ve Büyük Menderes arasında kalan tüm kuvvetleri Menderes Grubu adı altında birleştirmiştir. Menderesler Grubu; Balyanbolu, Aydın, Koçarlı, Söke ve Kuşadası bölgesi adlarıyla beş bölgeye ayrılmıştır.¹⁵⁰ Bu gelişmeler, askerî disiplin esasında düzenli orduya geçişin gereği olduğu kadar Kuvâ-yı Milliye bünyesinde yer alan efeler/çetelerin bölgedeki nüfuzunu kırmak amacına yönelik teşebbüslerdi.

Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'den bölgede 57. Fırka Kumandanı Şefik Bey'den de otoriter bir hale gelmiş olan Demirci Mehmet Efe'yi emri altına almasını ve onu kontrol altında tutmasını istemiştir. Refet Bey bölgeye vardıktan sonra Demirci Mehmet Efe'nin askerî manada gayet güçlü bir durumda olması ve halk üzerinde büyük bir otoritesinin bulunması nedeniyle daha itidalli davranılması gerektiğini Ankara'ya bildirmiştir. Refet Bey, Ankara'nın isteklerini tam anlamı ile yerine getiremese de Demirci Mehmet Efe'nin Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yakın danışmanı Nuri Bey'i bölgeden uzaklaştırmış, askerî danışmanı olan Yüzbaşı Tahir'i de görevinden almıştır. 21 Aralık 1919 tarihinden itibaren millî kuvvetleri 57. Fırka'ya bağlayarak Demirci Mehmet Efe'yi sadece cephenin gerisinden sorumlu hale getirmiştir.¹⁵¹

22 Haziran 1920'de Yunan genel taarruzu başlamıştır. Şefik Bey Yunan taarruzunun başlamasından sonra Köşk'e geçerek millî güçleri buradan sevk ve idare etmiştir. Cephenin Aydın kesimi, kuzeyde Millî Aydın Alayı, güneyde ise Millî Menderes Alayı tarafından savunulmuştur. Bunlardan kuzeyde olan cephe dağlık bir alandan oluşmaktadır. Taarruzlar sırasında dağlık alandan faydalanan Demirci Efe kumandasındaki milisler başarılı bir savunma yapmıştır. Güneyde yer alan Menderes Ovası ise savunması zor olan bir cephedir. Yunan taarruzu ile Aydın'ın doğusundaki Nazilli'yi kaybeden millî kuvvetler Sarayköy'e kadar geri çekilmiştir. Bu sebeple Denizli düşman tehdidi altına girdiği gibi Aydın'ın batısında kalan Kuşadası ve Söke de Yunan taarruzuna maruz kalmıştır.¹⁵²

Yunan genel taarruzu ile oldukça zorlanan ve bir hayli geri çekilmek zorunda kalan Türk kuvvetlerinin cephelerde verdiği savaşlar dışında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde baş gösteren isyanların bastırılması ile de mücadele ettiğini görmekteyiz. Bazı bölgelerde ciddi güvenlik zafiyetine neden olan bu isyanların bazılarının bastırılmasında Refet Bey ve Demirci Mehmet Efe önemli rol oynamıştır. Bu isyanlardan biri 2 Ekim 1920'de Konya'da başlayan Delibaş İsyanı'dır. İsyan haberinin ulaşmasının ardından Demirci Mehmet Efe, 13 Ekim akşamında Dinar'dan Eğridir'e gelmiş, ertesi günü de Şarki Karaağaç'a hareket etmiştir. Buradan başlayarak Beyşehir'e kadar on dört köyü basmış ve buradaki isyancıları temizlemiştir. Efe, 19 Ekim'de Beyşehir'de Refet Bey'in kuvvetleri ile birleşmiş ve 22 Kasım'da ayaklanma

¹⁵⁰ Aydın, Kuvâ-yı Milliye Harekâtı, s.287-289.

¹⁵¹ Aydın, Kuvâ-yı Milliye Harekâtı, s.306 vd.

¹⁵² Aydın, Kuvâ-yı Milliye Harekâtı, s.336-340.

tamamen bastırılmıştır.¹⁵³ Demirci Mehmet Efe, Düzce, Bolu isyanlarının ve Balıkesir'de Anzavur isyanının bastırılmasında da önemli hizmetler görmüştür.¹⁵⁴ Mustafa Kemal Paşa, bu isyanların bastırılmasından sonra TBMM Reisi olarak 11 Haziran 1920'de bir telgraf çekerek "Kahraman efelerimizi size gönderiyorum. Aydın'ın bu doğru özlü ve fedakâr evlatları Bolu ve Düzce havalisinde memleketimizi gâvurların esaretine düşürmeye çalışan hainleri pek kahramancasına ve fedakarane te'dip ettiler. Vatanımıza büyük hizmetler ettiler. Allah iki cihanda aziz etsin." sözleriyle efeleri tebrik etmiştir.¹⁵⁵

Efelerin liderliğindeki milis kuvvetlerini zapt etmek kolay değildi. Delibaş İsyanı'nın bastırılması sırasında 13 Ekim'de Mehmet Şefik Bey, kızanlarının soygun yapmaması konusunda uyarmasına karşılık Demirci Mehmet Efe şu cevabı vermişti: "Kızanlarımın bir buçuk seneden beri işi gücü düşman karşısında çalışmak oldu. Ben yalnız Heyet-i Milliye'den kendilerine tütün parası diyecek kadar az bir harçlık veriyordum. Anzavur İsyanı'na, Bolu İsyanı'na giden zeybek kızanlarım asilerden alınan paralarla cepleri dolu geldiler. Eğer bu gideceğimiz asi kâfirlerin parasına el sürdüremeyeksem ben bu işe gidemem. Çünkü kızanları men edemem. Asi olmayanlara el sürenler olursa söz veriyorum vururum. Bana ona göre söz ver ya gideyim ya döneyim." Şefik Bey ise asilerden toplanan paranın bir kaza heyetine teslim edilmesini, sonra harekâta katılanlara dağıtılmasını önermiş, Demirci Mehmet Efe de buna razı olmuştur.¹⁵⁶ Bu olay, Kuvâ-yı Milliye'nin düşmanla mücadele ederken mecbur ve mahkûm olduğu çetecilerle de mücadele etmek zorunda olduğunu göstermesi bakımından önemli bir örnektir.

Haziran 1920'de başlayan taarruz sonucunda Yunanlılar Sarayköy'e kadar uzanan bölgeyi kontrol altına almış ve Denizli'yi tehdit eder bir pozisyona gelmişlerdir. Bu durumu fırsat bilen şehirde yerli Rumlar Türklere karşı harekete geçmiş ve bölgenin Yunan işgaline gireceğine dair yaygara koparmaya başlamışlardır.¹⁵⁷

Yerli Rumların sıkıntı çıkaracaklarından endişelenen Denizli Müftüsü ve Heyet-i Milliye Reisi Ahmet Hulusi Efendi, 5 Temmuz tarihinde Demirci Mehmet Efe'ye şu telgrafi çekmiştir: "Denizli'de Rumlar mühim bir ekseriyet teşkil etti. Geçen sene İslamlar aleyhine Yunanlılarla beraber fecâyî ika etmişlerdi. Şu halde Denizli'de kalan İslamların hayatı ve cephe kuvveti tehlikede kalacaktır. Hiç olmazsa erkeklerinin Denizli'den kaldırılarak dâhile sevkini ahali-i İslamiye namına rica ederim."¹⁵⁸

Demirci Mehmet Efe, Ahmet Hulusi Efendi'nin ricası üzerine Rum erkeklerin on beş yaşından itibaren (ihtiyarlar, sakatlar, küçükler müstesna olmak üzere) eli silah tutabilecek olanlarının trenlerle Eğridir'e gönderilmeleri hususunu 57. Fırka Kumandanlığı'na bildirmiştir. Bu talebi uygun bulan Fırka Kumandanı Mehmet Şefik Bey, Rumların toplattırılması ve trenlere emniyetle bindirilmesi, Eğridir'de münasip binalara ve üsera garnizonlarına salimen yerleştirilmeleri

¹⁵³ Aydın, *Kuvâ-yı Milliye Harekâtı*, s.367.

¹⁵⁴ Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, s.105.

¹⁵⁵ Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, s.137.

¹⁵⁶ Aker, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, C.III, s.260.

¹⁵⁷ Turan Akkoyun, "Kuvâ-yı Milliye'nin Tasfiye Edilmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX/1 (1994), s.195-196.

¹⁵⁸ Aker, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, C.III, s.194.

için gerekli teşebbüslerde bulunmuştur. Nakil konusunda herhangi bir yolsuzluk olmaması ve bu işleri takip etmek için de Yüzbaşı Rifat Bey'i, yardımcısı ve bir grup neferle birlikte Denizli'ye göndermiştir. Demirci Efe de Denizli'de hükümet kuvvetinin (polis, jandarma) yapacağı görev için yardımcı olmak üzere Sökeli Ali Efe komutasında zeybekler ve milislerden oluşan yaklaşık kırk kişilik bir müfrezeyi Denizli'ye göndermiştir.¹⁵⁹

Bu gelişmeler yaşanırken Denizli'de Belediye Reisi Hacı Tevfik Bey'in daveti üzerine Türklerin ve Hristiyan unsurların ileri gelenlerinin bir kısmı belediye binasında toplanarak gelişmeleri müzakere etmişler ve neticede şehrin idaresi ve asayiş için Hicret Edemeyeceklerin Hukukunu Müdafaa Cemiyeti kurulmuştur.

Denizli'ye gelen Sökeli Ali Efe, zeybeklerin ve jandarmaların yardımı ile Rumları şehirden nakletmeye başlamıştır. Bu sırada Denizli Mevki Kumandanı olan Albay Tevfik Bey Hürriyet ve İtilaf üyelerinin tarafında yer almış ve Ali Efe'yi durdurabilmek için 57. Fırka ve Demirci Mehmet Efe'ye telgraflar yollamıştır. Gönderilen telgraflarda “zeybeklerin halkın malına ve ırzına tecavüz ettikleri” haberinin yer alması nedeniyle Demirci Mehmet Efe Sökeli Ali Efe'den açıklama istemiştir. Demirci Mehmet Efe ve Sökeli Ali Efe arasındaki telgraflaşmanın sonucunda Ali Efe Goncalı'ya geri çağırılmıştır. Şefik Bey ve Demirci Mehmet Efe Goncalı İstasyonu'nda Ali Efe'yi beklerken Ali Efe ve Balyanbolulu Kara Mustafa Efe'nin cesetleri önlerine getirilmiştir. Demirci Mehmet Efe bu durum üzerine derhal adamlarını toplayarak Denizli'ye hareket etmiştir. Durumu kontrol altında tutmak isteyen Mehmet Şefik Bey de Demirci'nin yanında yer almıştır. Demirci Mehmet Efe adamları ile Denizli'ye girdikten sonra civardaki adamlarını Denizli'ye çağırması ve ayrıca bir top iki de makinalı tüfek gönderilmesini istemiştir.¹⁶⁰ Zeybekler şehrin erkeklerini toplayarak sorgulamışlardır. Yaralı kurtulan zeybekler olayın müsebbibi olarak Denizli Mevki Kumandanı Tevfik Bey'i göstermişlerdir. Bunun üzerine Demirci Mehmet Efe, Tevfik Bey'i infaz etmiş ve intikam almak amacıyla şehri yakmaya karar vermiştir. Fakat Sarayköylü Şeyh Tahir Efendi'nin araya girmesi ile şehir yanmaktan kurtulmuş¹⁶¹ ve işini bitiren Demirci Mehmet Efe, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf yazarak “Denizlililerin isyan etmiş olduklarını ve kendisinin bölgede asayiş sağladığını” bildirmiştir.¹⁶²

Denizli Olayı'nın¹⁶³ Ankara'da duyulmasından sonra Şefik Bey hakkındaki muhalefet artmış ve kendisinden izahat istenmiştir. 14 Ağustos 1920 tarihli TBMM oturumunda Mehmet Şefik Bey'in yanlışları yüzünden Denizli Olayı'nın vuku bulduğu iddialarına karşı Mustafa Kemal Paşa Şefik Bey'e sahip çıkmıştır. Netice itibarıyla bu Ankara'yı rahatsız etmişse de Demirci Mehmet Efe'nin cezalandırılması ve saf dışı edilmesi istenmemiştir. Yunan taarruzları Anadolu'nun içlerine kadar ilerlerken bir yandan da isyanların baş gösterdiği böyle bir

¹⁵⁹ Aker, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, C.III, s.194-195.

¹⁶⁰ Akkoyun, “Kuvâ-yı Milliye'nin Tasfiye Edilmesi”, s.196-200.

¹⁶¹ Demirci Mehmet Efe'nin yemininin yerine gelmesi için şehrin büyük kabristanı ateşe verilmiştir. Bkz. Akkoyun, “Kuvâ-yı Milliye'nin Tasfiye Edilmesi”, s.200 dn.51

¹⁶² Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C.VIII, İstanbul: Baha Matbaası, 1972, s.2451-2454.

¹⁶³ Denizli olayı ve bu konudaki değerlendirmeler için bkz. Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, s.229 vd.; Akkoyun, “Kuvâ-yı Milliye'nin Tasfiye Edilmesi”, s.195 vd.

dönemde Demirci Mehmet Efe ile uğraşmak uygun görülmemiştir.¹⁶⁴

Milis kuvvetlerin tek olumsuz yanı zaptı zor olmaları değildi. Efelerin kendi aralarındaki çekişme ve hâkimiyet mücadelesi en başından beri Kuvâ-yı Milliye için önemli bir sıkıntı olmuştur. Önceleri Yunan ordularını yıldırma konusunda başarılı işler yapmış olan milisler ilerleyen süreçte çok iyi teçhiz edilmiş düzenli Yunan birliklerinin hücumlarına karşı istenen başarıyı elde edememişlerdir. Bu nedenle düzenli ordu birliklerine artan ihtiyaç, özellikle Yunan taarruzu sonrasında had safhaya çıkmıştır.

Milis güçlerin düzenli hale getirilmesi amacıyla 16 Mayıs 1920’de Kuvâ-yı Milliye Teşkilâtı Millî Müdafaa Vekâleti’ne bağlanmış, 1 Temmuz 1920’de de bir talimgâh açılmış ve burada asker yetiştirilmeye başlanmıştır. 9 Kasım 1920’de ise Batı Cephesi ikiye ayrılarak Batı Cephesi Kumandanlığı’na Miralay İsmet Bey, Güney Cephesi Kumandanlığına da Miralay Refet Bey getirilmiştir. Bu suretle Güney Cephesi sınırları içerisinde kalmış olan Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe gibi efeler kuvvetleri ile birlikte Refet Bey’in kontrolü altına alınmak istenmiştir.¹⁶⁵

24 Ekim 1920 tarihinde iki fırka ile milis kuvvetlerinin birlikte taarruz ettiği Gediz’deki Yunan kuvvetleri karşısında yenilmeleri üzerine Mustafa Kemal Paşa, “süatle muntazam ordu ve büyük süvari birlikleri vücuda getirmek” düşüncesiyle 8 Kasım 1920 tarihinde “düzensiz teşkilat fikrini ve siyasetini yıkmak kararını” uygulamaya koymuştur.¹⁶⁶ Ayrıca disiplinsiz, emir ve komutadan uzak olmaları; bazı milislerin Kuvâ-yı Milliye adına halka zulmetmeleri ve kanunsuz işlere tevessül etmeleri gibi sebepler de bu kuvvetlerin zararlı hale geldiğini göstermiştir. Nihayet düzenli ordunun kurulması aşamasında bu kuvvetlerin tasfiyesine başlanmış ve Kuvâ-yı Milliye birlikleri düzenli ordu bünyesine alınmıştır.¹⁶⁷

O tarihte Dâhiliye Vekili ve Güney Cephesi Kumandanı olan Albay Refet Bey, bu emri yerine getirmek üzere harekete geçmiş ve Demirci Mehmet Efe tarafından kurulmuş olan Millî Alay’ı lağvetmiştir. Haberin alınmasından sonra 22 Kasım tarihinde Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf çeken Mehmet Efe, özetle “Burdur’da ahiren teşkil ettirmiş olduğum Millî Alay’ın kabul edilmeyerek lağvına emrini haberini aldım. Beni başka gözle tanıdınız. Ben memleketin selametinden başka bir şey düşünmez bir kimseyim; dakika dakika her emrinize amadeyim.”¹⁶⁸ sözleriyle endişelerini dile getirmiştir. Demirci Mehmet Efe daha sonra İğdecik’ten Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf daha göndermiştir. Telgrafında “Bizim gibilerin lağv olduğunu istihbar ettim.” dedikten sonra özetle şunları ifade etmektedir: “... Bizim işgali müteakip baş düşmanın önüne geçecek hiçbir kuvvet yokken kalbimde çarpan vatan aşkıyla düşmanın karşısına kendisini atarak bu aziz vatan ve milletin saadet ve selameti uğrunda çalışan bendeniz için bu lağv kararıyla düşman karşısında çekilmek utanç vericidir. Zât-ı Devletlerinin mükâfatına nâil olacağımızdan dolayı minnettirim. Vatan hainiyle kanımın

¹⁶⁴ Aydınel, *Kuvâ-yı Milliye Harekâtı*, s.354-355.

¹⁶⁵ Akkoyun, “Kuvâ-yı Milliye’nin Tasfiye Edilmesi”, s.207.

¹⁶⁶ Atatürk, *Nutuk*, 1919-1927, s.337.

¹⁶⁷ Mustafa Turan, “Kuvâ-yı Milliye’nin Anlamı: Tarihi ve Fikri Temelleri”, s.63.

¹⁶⁸ Köstüklü, *Millî Mücadele’de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, s.280-281.

son damlasına kadar uğraşacağıma namusum üzerine söz veririm.”¹⁶⁹

Demirci Mehmet Efe'nin bu sitayiş dolu itirazına rağmen Ankara Hükümeti bu kararından vazgeçmemiş ve özellikle Şefik Bey vasıtasıyla Demirci Mehmet Efe düzenli orduya katılarak emir altına girmeye ikna edilmeye çalışılmıştır. Demirci Mehmet Efe ile yapılan tüm görüşmeler sonuçsuz kalmış ve 10 Aralık'ta Refet Bey ve Mustafa Kemal Paşa arasında yapılan yazışmada Mehmet Efe'nin tasfiyesinin uygun olacağı hususunda görüş birliğine varılmıştır. 11 Aralık'tan itibaren Mehmet Efe'nin kuvvetleri üzerine gönderilen süvariler önce İğdecik köyünü basmışlarsa da Demirci Efe kaçmayı başarmış, Uluborlu taraflarına çekilmiştir. 18 Aralık'a kadar harekât devam etmiş ve Mehmet Efe'nin sekiz yüz kişiden oluşan birliğinin yedi yüz kadarı teslim alınmıştır. Demirci Mehmet Efe, Yüzbaşı (Arap) Nuri Bey'in temasa geçmesi ile 30 Aralık'ta teslim olmuştur. Elli kişilik bir koruma kuvveti ile Karacasu'nun Dualar köyüne yerleşmiştir.¹⁷⁰ Konu Türkiye Büyük Meclisi'nde de gündeme gelmiş ve Demirci Mehmet Efe affedilmiştir.¹⁷¹

Asi Çerkez Ethem'le birleşmesi ihtimaline karşı ele geçirilmek istenen Demirci Mehmet Efe'nin bu şekilde kontrol altına alınmasından sonra Yörük Ali Efe'den de kuvvetleri ile birlikte hizmetten çekilmesi istenmiş ve o da itaat ederek çekilmiştir.¹⁷²

Mehmet Şefik Bey Demirci Mehmet Efe ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Demirci Efe, bir zeybek başı olması itibarıyla kendisinden bir kanun adamından beklenildiği kadar kusursuz bir hizmet beklemeğe hakkımız yoktu. Bazı kimseler bu adamı çok zalimlikle itham etmeğe çalışırlar ve onun kıymetli hizmetlerini batırmak için ellerinden geldiği kadar aleyhinde söz söylerler. Fakat bunlar bizce malum olan sebeplerden doğmadır. Demirci Efe'nin aşağıdaki sözü zalimliğini itiraf yollu cevap veriyor.

Demirci Efe Kuvâ-yı Milliye'ye hizmet etmekten çekinenlere ve muhaliflere, milletin zararına hareket edenlere ceza yaparken şu sözü söylerdi: “Cenabı Allah, sizin gibi imansızların hakkından gelmek için benim gibi bir zalimi başınıza bela gönderdi.”

Demirci Efe'nin, temsil ettiği vatanın zorba evlatları olan zeybeklerin namına, İstiklal Harbi'nde, onun o illerde bulunan aleyhtarlarından çok fazla vatanseverlik göstermiş ve kıymetli hizmetler yapmış olduğunu itiraf etmek lazım gelir.

Isparta köylerinde kuvvetleri dağıldıktan sonra, Demirci Efe ulusal davada geçmiş hizmetlerinden ve kendi halinde oturacağına söz verdiğinden dolayı hükümetimiz tahsisat vererek emeklerini takdir etmiş ve Nazilli'nin Menderes cenubundaki köyünde hiçbir işe karışmamak şartıyla ikametine müsaade etmişti. Yunanlılar Demirci Efe'yi de Yörük Ali Efe'yi de güya hükümetimizin bu muamelesinden gücenik olduklarını zannederek Çerkez Ethem ve Delibaş gibi kendi taraflarına çekmek istemiş olduklarını işitmiştik. Hatta Demirci Efe'nin köyüne kadar bir müfreze göndermişler imiş. Her ikisi de Türklüğün şerefine leke getirmekten

¹⁶⁹ Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, s.281.

¹⁷⁰ Akkoyun, “Kuvâ-yı Milliye'nin Tasfiye Edilmesi”, s.211-213

¹⁷¹ Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, s.286

¹⁷² Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, C.III., s.270

sakınmış, milletlerine ve hükümetlerine candan bağlı bulunduklarını ve Yunanlılara karşı ulusal düşmanlıklarını taşımakta devam etmiş olduklarını göstermiştiler.”¹⁷³

Şefik Bey’in bu ifadelerinden de anlamaktayız ki, Yunanlılar Çerkes Ethem gibi Yörük Ali ve Demirci Mehmet Efeleri de kendi yanlarına çekmek istemişlerse de bu efeler Yunanlılarla iş birliği yapmamışlar, haysiyetli bir tavır ortaya koymuşlardır.

2 Ocak 1921’de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti emriyle Kuvâ-yı Milliye müfrezeleri tamamen kaldırılmıştır. Bu emirle tüm milis kuvvetleri düzenli orduya katılmış ve I. İnönü Muharebesi’ne düzenli ordu ile girilmiştir.¹⁷⁴

Aydın’da Kuvâ-yı Milliye’nin kuruluşundan itibaren aktif bir rol oynayan Mehmet Şefik Bey, Kuvâ-yı Milliye’nin kaldırılması konusunda şunları ifade etmektedir:

“Büyük Millet Meclisi Hükümeti savaş işlerini ve hizmetlerini kendi üzerine almış, Müdafaa-i Hukuk teşkilatını bu vazifelerden ayırmıştır. Fevkalkanun (kanun dışı) birer teşekkül olan milis kuvvetlerini de lağvetti. Bu veçhile 15 Mayıs 1919’dan 15 Aralık 1921 tarihine kadar Aydın illerinde bir buçuk sene süren İstiklal Savaşı için kullanılan kanun harici kuvvetlerin rolüne nihayet verilmiş oldu. Artık nizam ordusu, maskesiz olarak yani kanun harici kuvvetlerin vasıtalığına ihtiyaç görmeyerek; savaş vazifesini doğrudan doğruya yapabilmek kudretini kazanmış oldu.”¹⁷⁵

3.12. Aydın’da Yunan Mezalimi

Mustafa Kemal Paşa’nın da belirttiği gibi “Bütün Türkleri hicrete icbar için katliam yapmak konusunda tertibata tevessül eden Yunanlılar”,¹⁷⁶ işgal ettikleri yerlerde planlı bir şekilde mezalim yapmışlardır. İşgal gününden itibaren meydana gelen Yunan tecavüzleri, ani bir hadise olmayıp, uzun bir hazırlığın neticesi idi. İşgal edilen her yerde Türklere karşı öldürme, yakma, soygun, ırza tecavüz ve her türlü kötü muamelelere başlanmış idi.

57. Fırka Kumandanı Şefik Bey, 8 Ağustos 1919 tarihinde Harbiye Nezareti’ne gönderdiği raporunda, Yunan mezaliminin sebebini şöyle tarif etmiştir: “Yunanlıların ayak bastıkları mahallerde, İslam ahaliye karşı irtikâp ettikleri vahşice mezalimi doğuran sebebe gelince: Şimdiki elim vaziyetimizi fırsat sayarak, işgal ettikleri arazideki İslam nüfus çoğunluğunu Yunanlılar lehine kovalayıp, yok etme siyasetini merhametsizce uygulamaktan ve Yunan terbiye ve yaradılışındaki vahşiliğin eserlerinden ibarettir.”¹⁷⁷

Amerikalı Amiral Bristol başkanlığında kurulan Müttefiklerarası Tahkik Heyeti’nin hazırlamış olduğu raporda Yunanlılar tarafından yapılan zulümlerle ilgili olarak, “...hâdiselerin asıl sebebini dinî kinlerde aramak lazımdır. Yunanlılar bu kinin tezâhürlerini men etmek için hiçbir şey yapmamışlardır. Medeni bir vazifenin ifası vasfını göstermekten uzak olan Yunan

¹⁷³ Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, C.III, s.270

¹⁷⁴ Aydın, *Kuvâ-yı Milliye Harekâtı*, s.384.

¹⁷⁵ Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, C.III, s.270

¹⁷⁶ Mustafa Kemal Paşa’nın bu ifadesi, 20. Kolordu Kumandanı Vekili tarafından Ocak 1920’de 12. Kolordu Kumandanlığı’na gönderilen yazıda belirtilmiştir. Bkz. ATASE Arşivi Kl. 310 Ds. 1744 F. 73.

¹⁷⁷ Hamdi Buytulluoğlu, “Millî Mücadele Başlıyor”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, IV/24 (1969), s.28.

işgali derhal bir fetih ve haçlı seferi manzarasını almıştır.” denilmektedir.¹⁷⁸

Müttefiklerarası Tahkik Heyeti’nde görevli Yarbay Kadri Bey, heyete verdiği mektupta, “Rumların asıl maksadı mütemadiyen tahrik ve tecavüzler ile İslam ahaliyi ya kâmilten mahv veyahut memleketlerini terke mecbur ederek arazi ve servetlerini elde etmektir.” demektedir. Mektubun devamında da “...cephelerin herhangi bir noktasında vuku bulan en küçük bir muharebenin intikamını cephelerin gerilerinde sâkin ahaliden almaya çalıştıkları, bu suretle bunların işgal mıntukası dâhilinde kalan bî-çare ahaliyi mütemadiyen ve tahammül edilemez işkenceler içinde tuttuklarını” belirtmektedir.¹⁷⁹

Anlaşılabacağı gibi İzmir’in işgaliyle birlikte başlayan Yunan mezalimi işgalin tabiatı gereği vuku bulmamış, bilerek ve taammüden icra edilmişti. Yunan işgali açısından son derece önemli olan Aydın’ın da Yunan mezalimine maruz kalması Yunan işgal siyasetinin bir gereği idi.

Aydın Merkez Kumandanı, 57. Tümen Kumandanlığı’na, Yunanlıların 29 Haziran 1919’da Aydın katliamını ne surette tertip ettiklerini özetle şöyle bildirmişti:

1- Yunanlılar, Aydın’a geldikten birkaç gün sonra, Türklerin silahlarını teslim etmelerini ve her kimde silah bulunursa kurşuna dizeceklerini ilan etmişlerdir. Türklerden topladıkları silahlarla da Rumları silahlandırmışlardır.

2- Katliam sırasında, yanlışlıkla zarar görmemeleri için Rum, Ermeni ve Yahudilerin şapka giymelerini tembih etmişlerdir.

3- Yangın esnasında, Rum ve Ermeni dükkânlarının masun kalması için dükkânlarındaki levhalarını kaldırıp, Rumca yazılı levhalar asmalarını söylemişlerdir.

4- Şehri yaktıkları zaman, yangının söndürülmemesi için, Türk mahallelerinin çoğunun suları, bir iki gün önceden kesilmiştir.

5- Katliam sırasında hiçbir Türk’ün kurtulmaması için, Hristiyanlara Türkleri himaye etmemelerini emretmişlerdir.¹⁸⁰

57. Fırka Kumandanı Şefik Bey de bunlara ilaveten bazı Türklerin tutuklanarak öldürülmeleriyle katliama başladığını, Türklerin şehir dışına çıkmalarının yasaklandığını, şehrin çeşitli yerlerine tenekelerle gaz konulduğunu, II. Ordu Müfettişliği’ne 7 Temmuz 1919 tarihli yazısında belirtmiştir.¹⁸¹

Yarbay Kadri Bey, Harbiye Nezareti’ne verdiği 5 Ekim 1919 tarihli raporunda, Yunan işgali karşısında Aydın’dan 63 bin kişinin Nazilli, Çine, Söke ve civarına; Bergama’dan 60 binden fazla kişinin Soma, Balıkesir, Kırkağaç ve havalisine göç ettiğini ve bunların ev, eşya, çiftlik, tarla ve mahsullerinin tamamıyla Yunanlıların elinde kaldığını ve bunların çok kötü şartlar içinde bulunduklarını belirtmiştir. Yörük Ali Efe de Müttefiklerarası Tahkik Heyeti’ne verdiği

¹⁷⁸ Mustafa Turan, “İstiklal Harbi’nde “Müttefiklerarası Tahkik Heyeti”, Çalışmalar Raporu ve Tahkikat Neticesi” A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, 8 (1991), s.715.

¹⁷⁹ Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1922)*, s.55.

¹⁸⁰ ATASE Arşivi Kl. 402 Ds. 14-5 F. 1-58.

¹⁸¹ ATASE Arşivi Kl. 243 Ds. 43-17 F. 42.

ifadede, “Paşa Efendiler, Yunanlıların ikinci defa Aydın’a gelmeleri üzerine tekml ahali-i Müslime korkudan hicret etmişlerdi. Yalnız 2 bin 500 kadar Müslüman kaçmaya vakit bulamayarak, şehir dâhilinde kalmışlardı. Şimdi işitiyorum ki, Aydın içerisinde üç yüz yetmiş beş kişi kalmış; acaba diğerleri ne oldu?” demiştir.¹⁸²

57. Fırka Kumandanı Şefik Bey, Çine’de Müttefiklerarası Tahkik Heyeti’ne verdiği ifadede, Tahkik Heyeti delegelerinden Bunoust’un, “Bugün, Aydın’da üç yüz kadar ahali var. Eğer, Yunanlılar Türkleri emniyette bırakmasalardı, bunlar orada kalırlar mı idi?” sorusuna karşılık Şefik Bey, “Çok şey, bizim bildiğimiz Aydın’da bini mütecaviz Türk nüfus kalmıştı. Bunların üst tarafı acaba ne oldu?” diye bir soru sormuş ve cevapsız bırakılmıştır.¹⁸³

Bu ifadelerde belirtilen göçün büyüklüğü Aydın ve civarında yapılan mezalimin ne denli büyük olduğunu da göstermektedir. Aydın’ın işgalinden istirdadına kadar Yunan zulümleri devam etmiştir. Başkomutanlık Meydan Muharebesi’nde yenilen ve ricat eden Yunan kuvvetleri, bu kaçış sırasında da güzergâhlarında bulunan köyleri yakmışlar, halktan rast geldiklerini vahşice katletmişlerdir.

Elimizdeki hemen her belgede, hatırat, gazete vs. dönemin kaynaklarında Yunan işgali ile beraber Yunan mezaliminin kaydedilmiş olduğunu görmekteyiz. Söz konusu kayıtlarda zikredilen olaylara baktığımızda öldürme, yaralama, tecavüz, hakaret, yakma, yağma, gasp, işkence gibi akla gelebilecek her türlü mezalime dair pek çok örnek bulmamız mümkündür. Bu itibarla Aydın’da Yunanlılar ve yerli Rumlar tarafından Türk halkına karşı girilen mezalimden¹⁸⁴ bazı örnekler vermekle yetineceğiz.

28/29 Haziran 1919’da Aydın’da bulunup, sonra İzmir’e giden Fransız Rahibesi Mari’nin 3 Temmuz 1919 tarihinde Fransız Karargâhı’na gönderdiği raporunda, Yunanlıların, 29 Haziran’da yerleştirdikleri makinalı tüfeklerle Türk mahallelerini ateş altında tuttuklarını, yanmak tehlikesine maruz kalan Türklerin sokaklara çıktıklarında merhametsizce öldürüldüklerini, kısmen yanmakta olan binaların içine girmeye zorlandıklarını anlatmaktadır.¹⁸⁵

Meşrutiyet ve Çıksuret Mahalleleri Karakol Komutanı’nın 3 Temmuz 1919 tarihli tutanağında, Kemer Mahallesi Muhtarı Mehmet Ali Efendi’nin burnu ve kulakları kesildikten sonra öldürüldüğü ifade edilmiştir.¹⁸⁶

Çatışmaların başladığı gün (28 Haziran 1919) Kozdibi Mahallesi’nden Mehmet Efendi, Yunan askerleri tarafından boğazından kesilerek öldürülmüştür.¹⁸⁷

Ramazan Paşa Mahallesi’nden Ambarlıoğlu Mehmet Efendi, Ramazan Paşa Camii’ne alınarak, süngü ile öldürülmüştür.¹⁸⁸ İstanbul Oteli’nde misafir olarak kalan Binbaşı Mesrur Bey’in oğlu

¹⁸² Turan, *Yunan Mezâlimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1922)*, s.61.

¹⁸³ Gökbel, *Millî Mücadele’de Aydın*, s.306.

¹⁸⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Turan, *Yunan Mezâlimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1922)*, s.152 vd.

¹⁸⁵ ATASE Arşivi Kl. 243 Ds. 43-17 F. 42. F. 4.

¹⁸⁶ ATASE Arşivi Kl. 402 Ds. 14-5 F. 1-64; Kl. 426 Ds. (1-6)3 F. 18.

¹⁸⁷ ATASE Arşivi Kl. 81 Ds. 128-301 F. 4-7.

¹⁸⁸ ATASE Arşivi Kl. Kl. 402 Ds. 14-5 F. 1-66.

Ali Bey, Yunan askerleri tarafından öldürülmüştür.¹⁸⁹ Tahrirat Kalemî'nde çalışan İbrahim Efendi, yerli Rumlardan fotoğrafçı Kosti'nin teşvikiyle Yunan askerlerince öldürülmüştür.¹⁹⁰

Yunan askerleri, İcra Memuru Cemal ve Ragıp Efendileri, zorla evlerinden alarak, Hacı Ahmet'in dükkânı önünde öldürmüşlerdir. Dinarlı kızı Fatma kurşunlanarak öldürülmüştür. Kadıköylüzâde Mehmet Ali Efendi'nin evi yakılarak, kendisi ateşten kaçarken kurşunlanarak öldürülmüştür. Mehmet Ali Efendi'nin komşularından dört kadın, evlerinin yanması üzerine kaçmaya çalışırken Yunan askerleri tarafından yakalanarak, diri diri yakılmışlardır. Hacı Abbas'ın damadı da ateşten kaçarken kurşunlanarak öldürülmüştür. Hamurcuoğlu Hüseyin Efendi evinde öldürülmüştür.¹⁹¹

Aydın Merkez Kumandanı, 3 Temmuz 1919 tarihinde 57. Fırka Kumandanlığı'na gönderdiği raporunda, on kadar Yunan askeri ile birkaç Rum'un evinin kapısını kırarak içeri girdiklerini ve evde bulunanları tamamen soyduktan sonra 10-14 yaşlarındaki kızlardan dördünü ayırıp, götürmek istediklerini, burada üç kadın ile iki erkeği öldürdüklerini, üç kız ve bir erkeği yaraladıklarını anlatmaktadır.¹⁹²

Yunanlılar, 28 Haziran 1919 tarihindeki müsademedен hemen sonra müsademe ile alakası olmayan civardaki Yeniköy, Emirköy ve Kadıköy'ü yakmışlar ve kaçamayan Türkleri öldürmüşlerdir. Bu köyler halkı, Menderes'e göç etmiş ve bütün malları yerli Rumlar ile Yunan askerlerince yağmalanmıştır.¹⁹³

Aydın Dava Vekillerinden İlhami Bey 22 Temmuz 1919 tarihli raporunda Germencik'ten Aydın'a gitmek üzere trene bindirilen toplam altmış bir Türk'ün hareket esnasında öldürüldükleri belirtilmiştir.¹⁹⁴

Umum Jandarma Kumandanlığı'nın Harbiye Nezareti'ne raporunda, Kızılcağköy'de yüz altı Türk'ün camiye doldurularak, yakıldığı ifade edilmiştir.¹⁹⁵

Yerli Rumların da iştirakiyle, Türk mahallelerine giren Yunan askerleri, kadınları ve kızları, ırzlarına tecavüz ettikten sonra öldürmeğe başlamışlardır.¹⁹⁶

Yunanlılar, ricatleri esnasında güzergâhlarındaki Türk köylerini yakmışlardır. Aydın Mutasarrıflığı'nın 5 Eylül 1922 tarihli telgrafına göre, Yunanlılar, Nazilli'den Aydın'a kadar Menderes kıyısında bulunan köyleri ve nahiyeleri yakarak çekilmişlerdir. Aynı telgrafta, Yunanlıların Pazarköy'de halkı camilere toplayıp, para için baskı yaptıkları, köyü yakmaya başladıkları ve toplanmış halkın üzerine ateş ettikleri ifade edilmektedir.¹⁹⁷

¹⁸⁹ ATASE Arşivi Kl. 402 Ds. 14-5 F. 1.

¹⁹⁰ ATASE Arşivi Kl. 81 Ds. 128-301 F. 4-2.

¹⁹¹ ATASE Arşivi Kl. 426 Ds. (1-6)3 F. 88.

¹⁹² ATASE Arşivi Kl. 402 Ds. (13-7)7 F. 47, 8.

¹⁹³ ATASE Arşivi Kl. 81 Ds. 128-301 F. 10-12.

¹⁹⁴ ATASE Arşivi Kl. 89 Ds. 129-326 F. 5/1-4.

¹⁹⁵ ATASE Arşivi Kl. 529 Ds. 47-A-141 F. 2.

¹⁹⁶ ATASE Arşivi Kl. 27 Ds. 75-107 F. 26-1.

¹⁹⁷ *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti*, Matbuat ve İstihbârat Matbaası, Ankara: 1338, s.15.

Yunanlılar tarafından yakılan köylerin bazıları şunlardır: Karapınar, Erbeyli, Karabağ, Hızırbeyli, Ömerbeyli, Reis, Kızılca, İkizdere, Ahur, Işıklar, Arap Kuyusu, Şenköy, Emir, Tepecik, Araplı, Çamköy, Karakilise, Arzular, Kıptimüslim, Kalfa, Danişment, Mehmetler, Tahtacıköy, Senirteke, Balatçık, Üzümlü, Andonağa Çiftliği, Umurlu, Asikürtler, Gölhisar, Dereköy, Çerkesköy, Çamurluk, Serçeköy, Aşağı Domalan, Yukarı Domalan, Baltaköy, Kemer ve Bağcılar. Germencik nahiye merkezi de tamamen yakılmıştır. Bu köyler tamamen yakıldıkları gibi halkının büyük bir kısmı katledilmiş ve birçok kızın ırzına tecavüz edilmiştir. Karapınar ve Germencik taraflarındaki incir ağaçları da mitralyöz ateşiyle mahvedilmiştir.¹⁹⁸

Zaman zaman Yunan mezalimine dair raporlar hazırlanmış, tespit edilebilen zayıatlar kayıt altına alınmıştır. Mesela Aydın Vilayeti'nin 30 Temmuz 1919 tarihli raporuna göre:

A- Katliam ve hicret dolayısıyla mal ve eşya zayıatının gerçek kıymeti tayin ve tespit edilememiştir. Yalnız İneabat Nahiyesi'nin zayıatı, 20 milyon 550 bin ve Değirmencik Nahiyesi'nin zararı 10 milyon kuruştur.

B- Aydın Kazası'nda 96 bin kişiden 83 bini İslam idi. Bunlardan 63 bin 700 Müslüman hicret etmiş ve Yunan mezalimine uğrayan kalan 18 bin 925 kişiden pek çoğu şehit olmuş, yaralanmış ve dövülmüştür. Evvelce Müslüman nüfusu 30 bin olan Aydın Merkez Kazası'nda bugün üç yüz yetmiş beş kişi kalmıştır. Elli dokuz yaralı vardır.

C- Birçok kadın ve kızın ırzına tecavüz edilmiştir.

D- Aydın civarındaki elli bir Müslüman köyü ve hayvanları tamamen; yalnız Aydın merkezinde 5 bin 800 İslam hanesi yanmıştır.¹⁹⁹

İzmir Fecâyii adlı kitapçıkta, Aydın'da yanan Türk hane ve eşyalarının kıymeti 10 milyon lira olarak gösterilmiştir. 4 binden fazla Türk'ün de şehit olduğu belirtilmiştir.²⁰⁰

Dâhiliye Vekili nâmına Müsteşar Ahmet Münir Bey'in 19 Ekim 1922 tarihli tezkiresinde, Aydın Sancağı'nda Yunanlıların 28 bin 351 ev, 89 cami ve mescit, 6 bin 640 han, hamam ve dükkân, 133 fabrika, yağhâne, debbağhâne, 140 okul ve medrese, 20 resmî bina yaktıkları ifade edilmiştir. Yunanlıların burada çeşitli işkence ve zulümlerle 1267 Türk'ü şehit etmiş oldukları da ilave edilmiştir. Yine Ahmet Münir Bey tarafından Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'ne gönderilen tezkirede, Aydın Merkez Kazası'nda 16 bin 462, Köşk Nahiyesi'nde 640, Umurlu'da 700, Değirmencik Nahiyesi'nde 2 bin 700, Karapınar Köyü'nde 200 hanenin yanmış olduğunun anlaşıldığı belirtilmiştir.²⁰¹

Bu konuda Aydın halkının maruz kaldığı mezalimin millî bilincin kuvveden fiile geçmesinde önemli bir amil olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir.

3.13. Savaşlar ve Aydın'ın İstirdadı

¹⁹⁸ ATASE Arşivi Kl. 89 Ds. 129-326 F. 25.

¹⁹⁹ Turan, *Yunan Mezâlimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1922)*, s.172-173.

²⁰⁰ *İzmir Fecâyü Mülhakatta*, Tarihsiz, s.11.

²⁰¹ *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti*, s.147-148; Mehmet Hocaoglu, *Belgelerle Yunan Barbarlığı*, İstanbul: 1985, s.221-222.

Sakarya Savaşı'nda Türk ordusunun Millî Mücadele'de üstün taraf haline gelerek Yunanlılar karşısında kazandığı başarı, Aydın ve çevresinde büyük coşku ile karşılanmış ve her zafer haberinin ardından büyük kutlamalar yapılmıştır.

İşgal bölgelerindeki Yunan propagandası nedeniyle Aydın Sancağı'na Sakarya Zaferi ile ilgili haberler geç ve karmaşık ulaşmıştır. 11 Eylül'de bölgeye Türk ordusunun mağlup olduğu haberi ulaşmış ve bu durum Türklerde büyük kaygıya yol açarken Rumlar arasında bir sevince neden olmuştur. Türk ordusunun zafer haberi 14 Eylül'de İtalyan işgal kumandanlarından Binbaşı Falkoni tarafından Germencik Müdür Vekili Cevat (Sökmensüer) Bey'e ulaştırılmıştır. Cevat Bey haberin doğrulanmasının ardından Söke'ye geçmiş ve durumu Söke Kaymakamı Hikmet Bey ve Aydın Mutasarrıfı Hurşit Bey'e bildirmiştir. Haber hemen halka duyurulmuş ve Söke'de davul zurna ile kutlamalar yapılmıştır. Sakarya Zaferi Nazilli'nin güneybatısında yer alan Yenipazar nahiyesinde ise bir mitingle kutlanmıştır. Mitingde vatan toprağının kurtarılabilmesi için maddi ve manevi tüm fedakarlığın yapılacağı ilan edilmiş ve Türk ordusuna selam ve şükran sunan kararlar alınmıştır.²⁰²

Sakarya Zaferi'nin ardından İtalyanlar işgal ettiği topraklardan çekilmiş ve böylece Aydın'a bağlı Söke ve Kuşadası Yunan işgaline açık hale gelmiştir. İtalyanlar Söke'yi 21 Nisan 1922'de boşaltmış ve şehir aynı gün Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Yunan zulmünden korkan Türkler mallarını yok pahasına satarak şehri terk etmeye başlamış ve şehrin bu haliyle işgali Rumlar tarafından sevinçle karşılanmıştır.²⁰³ Söke'den Kuşadası'na çekilen İtalyan birlikleri kısa süre sonra burayı da boşaltmış ve 25 Nisan'da Kuşadası da Yunan işgaline uğramıştır.²⁰⁴

26 Ağustos'ta Büyük Taarruz'un başlaması ile Yunan orduları, her cephede büyük bir süratle dağılmış ve Yunan askerleri geçtikleri yerleşim alanlarını yakarak hızla İzmir'e doğru çekilmeye başlamıştır. Yunanlılar Büyük Taarruz'un başlamasının ardından Aydın Sancağı'nda tutunamamıştır. 4 Eylül gecesi Nazilli, 5 Eylül tarihinde Kuyucak, 6 Eylül sabahı Söke Yunanlılar tarafından tahliye edilmiş ve yeniden Türklerin eline geçmiştir. Aydın ise 7 Eylül 1922 sabahı Yüzbaşı İbrahim Bey'in kumandanlığını yaptığı jandarma müfrezesi tarafından kurtarılmıştır.²⁰⁵

3.14. Sonuç

İzmir'in işgalinden sonra 27 Mayıs 1919 tarihinde Yunan kuvvetlerince işgal edilen Aydın'da işgal sırasında herhangi bir olay yaşanmamışsa da İzmir'in işgalinde olduğu gibi her taraf Yunan bayraklarıyla donatılmış, Rumların alkışları ve tezahüratları arasında işgal gerçekleşmiştir. İşgalle birlikte yerli Rumların taşkınlıkları artmış ve Türk halkına karşı mezalim de başlamıştır. 57. Tümen Komutanı Mehmet Şefik Bey'in işgale karşı birtakım tedbirler almaya çalışması dışında herhangi bir direniş hazırlanamamış, halkın bir kısmı zulme uğramak korkusuyla daha güvenli buldukları yerlere göç etmiştir. Göç edemeyenler ve işgale karşı sessiz kalanlar

²⁰² Günver Güneş, "Kuvâ-yı Milliye'nin Tasfiyesi, Düzenli Orduya Geçişten Büyük Taarruza Aydın Sancağı", *Türkiye Günlüğü*, 150 (2022), s.46-48.

²⁰³ Doğtekin, "Söke'nin İşgali ve İşgal Döneminde Rum Faaliyetleri", s.150-151.

²⁰⁴ Güneş, "Kuvâ-yı Milliye'nin Tasfiyesi, Düzenli Orduya Geçişten Büyük Taarruza Aydın Sancağı", s.49.

²⁰⁵ Güneş, "Kuvâ-yı Milliye'nin Tasfiyesi, Düzenli Orduya Geçişten Büyük Taarruza Aydın Sancağı", s.52-53.

ise büyük bir perişanlık ve mezalim ile karşılaşmıştır.

Aydın işgalden yaklaşık bir ay sonra başta Yörük Ali Efe olmak üzere birçok efenin çete kuvvetleri, Sarayköy Müfrezesi, 57. Fırka'dan ayrılarak gelen asker, milis ve gönüllülerden oluşan kuvvetler tarafından kuşatılmış ve bir hafta boyunca devam eden çatışmalardan sonra 30 Haziran günü kurtarılmıştır. Ancak Yunan kuvvetleri merkezden aldıkları destekle 3 Temmuz günü yeniden saldırıya geçerek Aydın'ı tekrar ele geçirmiştir. Aydın'a tekrar hâkim olan Yunanlılar intikam duygusuyla katliama girişmişler, Türk mahallelerini de ateşe vermişlerdir.

İlk teşebbüslerde yaşanan çaresizlikler ve hayal kırıklıklarına rağmen sonra Kuvâ-yı Milliye, Heyet-i Milliyeler halinde hızla örgütlenmiştir. Heyet-i Milliyeler, cepheye gönüllü toplama, iâşe sağlama ve istihbarat toplama gibi faaliyetlerinin dışında da görevler üstlenmiştir. Bunların en önemlisi kongreler toplayıp mitingler yapmak olmuştur. Yapılan kongre ve mitingler, cephe gerisindeki faaliyetleri canlandırmıştır. Asıl bu faaliyetler, işgallere karşı Türk tepkisinin uluslararası kamuoyuna duyurulmasında oldukça önemli ve değerli katkı sağlamıştır. Günden güne halkta millî dava uğruna silaha sarılmak arzusu kendini hissettirir derecede artmış, tereddüt ve kararsızlık bulutları yavaş yavaş dağılmaya başlamıştır. Mücadeleye atılmaktan, silaha sarılmaktan başka bir kurtuluş yolu bulunmadığını herkes yavaş yavaş kavramaya başlamıştır.

Aydın ve civarındaki yerel teşkilatlar marifetiyle yapılan kongre ve mitinglerin, cephe gerisindeki faaliyetlerin yürütülmesinde önemli bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu faaliyetler, Anadolu'da yürütülen Millî Mücadele'nin ilk başarıları olarak kabul edilmelidir. Dağınık ve birbirinden kopuk bir halde ortaya çıkan yerel teşkilatların birleşmelerinin Kuvâ-yı Milliye'nin daha da güçlenmesini sağlayacağı düşüncesiyle peş peşe kongreler toplanmıştır. Aydın bölgesinde işgale karşı mücadele her cephede sürerken Nazilli Heyet-i Milliyesi, Aydın civarında bulunan kuvvetleri tek bir çatı altında toplayabilmek amacıyla 6-9 Ağustos 1919'da Birinci Nazilli Kongresi'ni yapmıştır. Bu kongreden sonra 19 Eylül'de İkinci Nazilli Kongresi toplanmıştır. Bu kongreye katılım çok daha geniş olmuş ve Antalya, Burdur, Isparta, Denizli livaları başta olmak üzere Apa, Atça, Eşme, Alaşehir, Eğirdir, Bademiye, Buldan, Sarayköy, Sultanhisar, Tavas gibi birçok kazadan delegeler katılmıştır. 6 Ekim 1919'da Üçüncü Nazilli Kongresi'nin toplandığını görmekteyiz ki, bu kadar sıklıkla ve Menteşe, Denizli, Burdur, Antalya'ya kadar pek çok yerden yoğun bir katılımı bu kongrelerin toplanması, bölgedeki direnişin teşkilatlanmasını sağlamıştır. Oluşturulan millî heyetler diğer çabalarının yanı sıra basın yayın konusunda da kıymetli faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Yunan işgaline uğrayan Aydın Sancağı'na bağlı kazalar ve köylerde yaşayan Türk halkının, Aydın'ın ileri gelenleri ile birlikte sadece Aydın için mücadele etmedikleri, Kuvâ-yı Milliye'nin kurulmasında olduğu gibi hemen her alanda Millî Mücadele'ye doğrudan destek verdikleri de belirtilmelidir.

Aydın Sancağı'nın merkez kazası, 27 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlılar tarafından sükûnetle işgal edildikten sonra 4 Haziran'da Nazilli Kazası işgale uğramıştı. Ancak bölgedeki milis

kuvvetlerinden çeken Yunanlıların 20 Haziran'da Nazilli'yi tahliye etmeleri üzerine 57. Fırka Kumandanı Mehmet Şefik Bey'in müfrezeleri, başta Demirci Mehmet ve Yörük Ali Efeler olmak üzere bölgede faaliyet gösteren çetelerin oluşturduğu milis kuvvetlerin birlikte planladıkları gibi 28 Haziran'da Aydın Türk kuvvetlerinin eline geçmiştir. Ancak harekâta katılan çete efradının şehirde yağmaya girişmeleri ve dağılmaları üzerine Türk kuvvetleri Aydın'da tutunamamış ve şehir 3 Temmuz 1919'da tekrar Yunanlıların eline geçmiştir. Bu tarihten sonra Aydın'ın alınması konusunda başka bir teşebbüs olmamıştır. Yunan işgali altındaki Aydın'da kurulmuş olan yerel teşkilatlar dağıtıldığı gibi Yunan askerleri ile yerli Rumların giriştikleri mezalim sebebiyle burada yaşayan Müslüman Türk ahali kendileri için güvenli buldukları yerlere göç etmek zorunda kalmıştır.

Bu arada düzenli ordunun kurulması üzerine Aydın ve civarındaki çeteler ve milis kuvvetleri ordu bünyesine dâhil edilmeye çalışılmıştır. Birçok efe gibi Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe de düzenli orduya katılmak istememişlerdir. Başarısız isyan teşebbüslerinden sonra Yunanlılarla iş birliği de yapmayan bu çetelerin cezalandırılmaları düşünülmemiştir. Kuvâ-yı Milliye'nin kuruluşunda büyük emeği geçen Aydın halkı artık Türk ordusunun birer neferi olarak Türk Millî Mücadelesi'ne katılmıştır. Aydın'ın Büyük Taarruz'da 7 Eylül 1922 tarihinde istirdadına kadar mücadelenin hemen her safhasında yer alan Aydın halkının gayreti, fedakârlığı ve azmi her türlü takdirin üzerindedir.

Kaynakça

ATASE Arşivi (*Genel Kurmay Askeri Tarih Stratejik Etüt Arşivi*)

ATASE Arşivi Kl. 72 Ds. 242-273 F. 7-8.

ATASE Arşivi Kl. 272 Ds. 71-56 F. 3.

ATASE Arşivi Kl. 14 Ds. 91-56 F. 18.

ATASE Arşivi Kl. 188 Ds. 31-99 F. 106.

ATASE Arşivi Kl. 12 Ds. 74-49 F. 52.

ATASE Arşivi Kl. 89 Ds. 129-326 F. 16.

ATASE Arşivi Kl. 27 Ds. 75-107 F. 25.

ATASE Arşivi Kl. 28 Ds. (20-A)113 F. 7.

ATASE Arşivi Kl. 310 Ds. 17-44 F. 73.

ATASE Arşivi Kl. 243 Ds. 43-17 F. 42.

ATASE Arşivi Kl. 243 Ds. F. 4.

ATASE Arşivi Kl. 529 Ds. 47-A-141 F. 2.

ATASE Arşivi Kl. 89 Ds. 129-326 F. 25.

ATASE Arşivi Kl. 426 Ds (1-6)3 F. 38-21.

ATASE Arşivi Kl. 82 Ds. 90-305 F. 38-6.

ATASE Arşivi Kl. 402 Ds. (13-7)7 F. 47, 8.

ATASE Arşivi Kl. 402 Ds. 14-5 F. 1-58.

- ATASE Arşivi Kl. 402 Ds. 14-5 F. 1-64.
- ATASE Arşivi Kl. Kl. 402 Ds. 14-5 F. 1-66.
- ATASE Arşivi Kl. 113 Ds. 180-409 F. 96-1.
- ATASE Arşivi Kl. 27 Ds. 75-107 F. 26-1.
- ATASE Arşivi Kl. 81 Ds. 128-301 F. 4-2.
- ATASE Arşivi Kl. 28 Ds. (20-A)113 F. 37/1-3.
- ATASE Arşivi Kl. 401 Ds. (1-3)4 F. 8.
- ATASE Arşivi Kl. 81 Ds. 128-301 F. 6/1-4.
- ATASE Arşivi Kl. 89 Ds. 129-326 F. 5/1-4.
- ATASE Arşivi Kl. 72 Ds. 242-273 F. 7-4.
- ATASE Arşivi Kl. 402 Ds. 14-5 F. 1.
- ATASE Arşivi Kl. 401 Ds. (16-5)3 F. 6 F. 93.
- ATASE Arşivi Kl. 401 Ds. (16-5)3 F. 11.
- ATASE Arşivi Kl. 401 Ds. (16-5)3 F. 6.
- ATASE Arşivi Kl. 426 Ds. (1-6)3 F. 18.
- ATASE Arşivi Kl. 426 Ds. (1-6)3 F. 88.
- ATASE Arşivi Kl. 81 Ds. 128-301 F. 4-7.
- ATASE Arşivi Kl. 81 D. 128-301 F. 9-14.
- ATASE Arşivi Kl. 27 Ds. F. 6/9-10.
- ATASE Arşivi Kl. 27 Ds. 1S-107 F. 6-11.
- ATASE Arşivi Kl. 81 Ds. 128-301 F. 10-12.
- Adıttar, Funda. "On Dokuzuncu Yüzyılda Aydın Vilayetinin Mülki Teşkilâtı ve Nüfusu". *OTAM*. 51 (2022).
- Aker, M. Şefik. *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*. C. I-III. İstanbul: Askeri Matbaa, 1937.
- Akkoyun, Turan. "Kuvâ-yı Milliye'nin Tasfiye Edilmesi". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. IX/1 (1994).
- Akkoyun, Turan. "Aydın Kuvâ-yı Milliyesi'nin Bazı Faaliyetleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın Teşekkürü". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. VI/1 (1991).
- Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti*. Ankara: Matbuat ve İstihbârat Matbaası, 1338.
- Apak, Rahmi. *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1990.
- Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi*. C. II. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., 1996.
- Atatürk, Kemal. *Nutuk 1919-1927*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1989.
- Aydın, Sıtkı. *Kuvâ-yı Milliye Harekâtı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1993.
- Bayar, Celal. *Ben de Yazdım*, C. VI, İstanbul: Baha Matbaası, 1968.

- Bayar, Celal. *Ben de Yazdım*. C. VII. İstanbul: Baha Matbaası, 1969.
- Bayar, Celal. *Ben de Yazdım*, C. VIII. İstanbul: Baha Matbaası, 1972.
- Buytulluoğlu, Hamdi. "Millî Mücadele Başlıyor". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. IV/24 (1969).
- Coşar, Ömer Sami. *İstiklal Harbi Gazetesi*. 28 Mayıs 1919. İstanbul: Yeni İstanbul Yay., 1969.
- Cuinet, Vital. *La Turquie d'Asie*. C. III. Paris: E. Leroux, 1894.
- Çelebi, Mevlüt. "Millî Mücadelede İtalyan İşgalleri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. IX/26 (1993).
- Çelik, Recep. *Millî Mücadelede Din Adamları*. C. I. İstanbul: Emre Yay., 1999.
- Doğtekin, Abdullah. "Söke'nin İşgali ve İşgal Döneminde Rum Faaliyetleri". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 13 (2021).
- Emecen, Feridun. "Aydın". *İslam Ansiklopedisi*. C. IV. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1991.
- Gökbel, Asaf. *Millî Mücadele'de Aydın*. Aydın: Coşkun Matbaası, 1964.
- Gökbilgin, M. Tayyib. *Millî Mücadele Başlarken*. C. I. Ankara: İş Bankası Kültür Yay., 1959.
- Güneş, Günver. "Kuvâ-yı Milliye'nin Tasfiyesi, Düzenli Orduya Geçişten Büyük Taarruza Aydın Sancağı". *Türkiye Günlüğü*. 150 (2022).
- Güneş, Günver. "Millî Mücadele'de Aydın Kuvâ-yı Milliyesi". *Türkiye Günlüğü*. 149 (2022).
- Güneş, Günver. *Demirci Mehmet Efe (1883-1961)*.
- Güneş, Günver. Güneş, Müslime. "Heyet-i Milliye'den Heyet-i Merkeziyeye Sivil Temelli Direniş; Nazilli Kongreleri". *Belgi Dergisi*, II/18 (2019).
- Haytoğlu, Ercan. "Aydın Kuvâ-yı Milliyesinde Efe ve Zeybekler". *Belgi*. 1 (2011).
- Hocaoğlu, Mehmet. *Belgelerle Yunan Barbarlığı*. İstanbul: Berekat Yay., 1985.
- <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/demirci-mehmet-efe-1883-1961/?pdf=3699> (Erişim Tarihi: 04.01.2023)
- İzmir *Fecâyı* Mülhakatta, Tarihsiz.
- Kılınç, Aslıhan. "Mütareke ve Millî Mücadele Yıllarında Aydın ve Menteşe Sancaklarında Yapılan Seçimler". *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. VII/2 (2020).
- Köstüklü, Nuri. *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990.
- Metin, Ömer. "Yunan İşgaline Karşı Türk Milletini Örgütleyen Teşkilâtlar". *Türkiye Günlüğü*. 149 (2022).
- Müftüler, Lütfü. *Millî Mücadelede (Aydın Cephesinin Kurucusu) Denizli Heyeti Milliyesi*. Balıkesir: Türkdili Basımevi, 1947.
- Özdemir, Nuray. "Millî Mücadele'de Batı Cephesi'nin Kadın Kahramanları". *Türkiye Günlüğü*. 149 (2022).
- Sofuoğlu, Adnan. *Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*. Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 1994.
- Süvari Yüzbaşı Ahmed. *Türk İstiklal Harbi Esnasında Millî Mücadele* (Yay. Haz. İsmail Aka,

- Vehbi Günay, Cahit Telci). İzmir: Akademi Kitabevi, 1993.
- Taçalan, Nurdoğan. *Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken*. İstanbul: Milliyet Yay., 1970.
- Tekeli, İlhan. İlkin, Selim. *Ege’deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı’na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1989.
- Turan, Mustafa. “İstiklal Harbi’nde Müttefiklerarası Tahkik Heyeti, Çalışmaları Raporu ve Tahkikat Neticesi”. *A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*. 8 (1991).
- Turan, Mustafa. “İzmir’in İşgalinden Önce Anadolu’da Rum Taşkınlıkları ve Tedbirler”. *A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*. 6 (1990).
- Turan, Mustafa. “Kuvâ-yı Milliye’nin Anlamı: Tarihi ve Fikri Temelleri”. *Türk Yurdu*. 366 (2018).
- Turan, Mustafa. *Yunan Mezalimi, İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1923*. 4. Baskı. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2018.
- Türk İstiklal Harbi*, C. II, Ks. 1. Ankara: Gn. Kur. Harp Tarihi Dairesi, 1963.